

Heerlyckheid Bredevoort

Versluierd erfgoed

VISIE OP DE VESTING BREDE-VOORDE

Colofon

Samenstelling
Hans de Graaf en Bert Stronks

Vormgeving en lay-out
Thijs Nieuwenhuis

Fotografie
Marco Geurink, tenzij anders aangegeven

Opdrachtgever
Bestuur Vereniging Bredevoorts Belang

December 2025

Voorstellen voor het herstel en beleefbaar maken van de vestingwerken.

‘Wat sluimert moet ontwaken: verborgen vestingwerken en verdwenen water’

Mede ter gedachtenis aan ds. H.A. Hauer, die in 1957 als eerste de geschiedenis van Bredevoort laagdrempelig beschreef en velen inspireerde.

Versluierd erfgoed

VISIE OP DE VESTING BREDE-VOORDE

Inhoud

1		**Inleiding**	6
2		**Kaders**	7
3		**Doel van deze visie**	8
4		**Het historische verhaal van Bredevoort**	9
4.1		Een nieuwe vesting	9
4.2		Na 1800	10
5		**Bre-voort als een haast symmetrische vesting**	11
6		**De verwevenheid tussen burgers, het regiment en de vestingwerken**	16
6.1		Bredevoort heeft een verhaal	17
6.2		Archiefonderzoek	17
6.3		Oude verhalen	18
6.4		Waterbeheer	18
7		**Inzet tot herstel, accentuering en beleefbaar maken van de vestingwerken**	19
8		**Voorstellen om enkele versluierde vestingwerken te herstellen of te accentueren en beleefbaar te maken**	21
8.1		Kaarten en foto's	21
8.2	A	De Aalterpoort, brug, grachten, ravelijn en volkstuinen	30
8.3	B	Schootsveld 'de Koppele'	34
8.4	C	Plan Slingeplas-'t Broock Bredevoort	37
8.5	D	Bastion Welgemoed, gracht en Munsterbrug	38
8.6	E	Het centrale plein 't Zand	39
8.7	F	De Kroezenboom	40
8.8	G	Silhouetten van historische figuren	43
9		**Tussen droom en daad**	44
10		**Samenvatting**	45
11		**Geraadpleegde publicaties en archieven**	46
12		**Bijlagen**	47

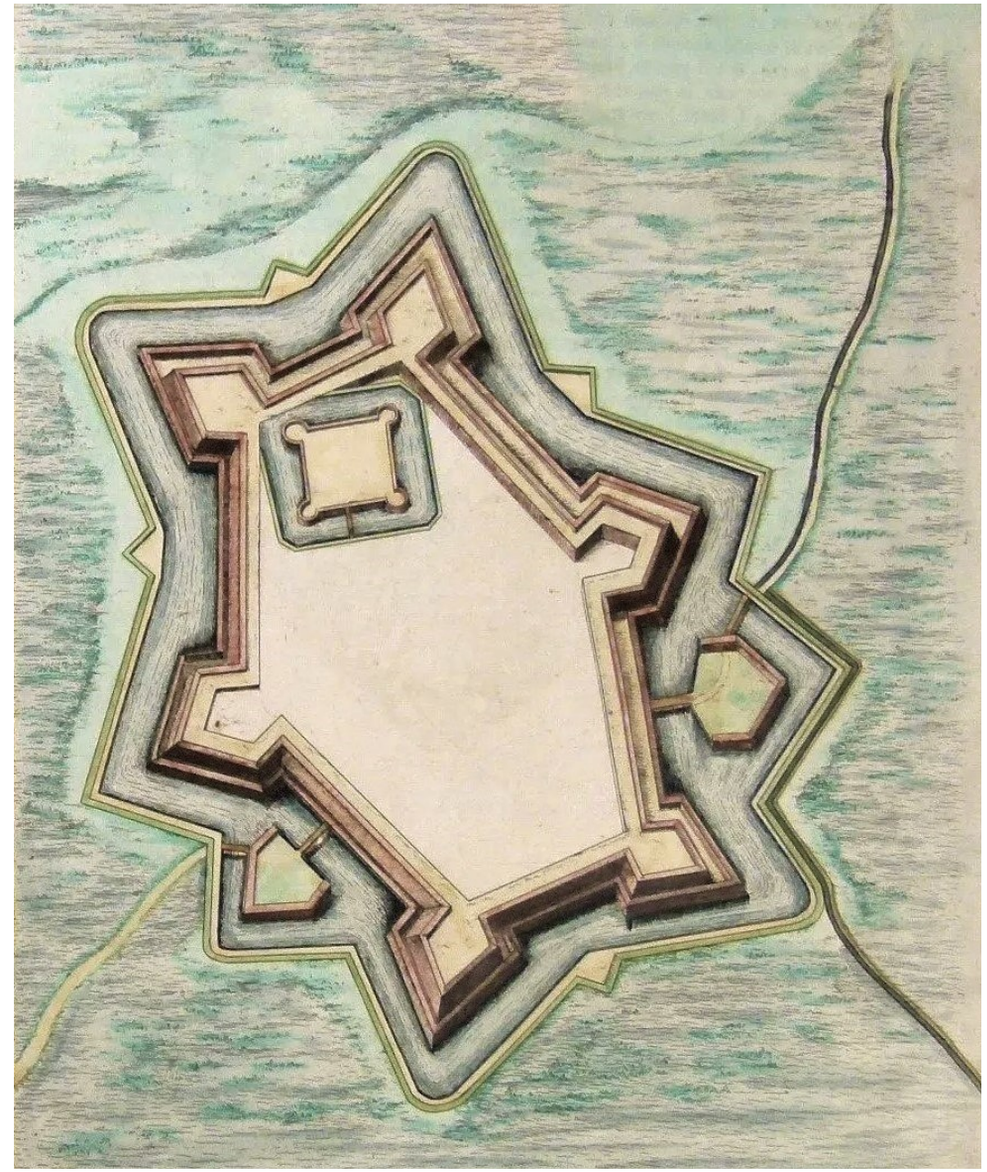
1 Inleiding

Een groot gedeelte van de voormalige vestingwerken van het stadje Bredevoort is verdwenen of ligt versluierd in de historische gronden. Wij spreken dan over de vestingwerken zoals die na het jaar 1606 tot stand kwamen.[1]

De oorzaken van het verdwijnen en de versluiering zijn gelegen in:

1. Het niet langer relevant zijn van de werken in de tweede helft van de 18e en in de 19e eeuw. De vestingwerken waren door de landelijke overheid overgedragen aan het burgerlijk bestuur van de Heerlijkheid Bredevoort. Het onderhoud van de vestingwerken met twee poorten en twee ravelijnen was kostbaar. De al deels dichtgegroeide grachten werden door de burgers gedempt en de wallen geslecht. Aan de N.O.-zijde van het stadje pas in de jaren 20 van de vorige eeuw.
2. Een onontwikkeld besef in die dagen van het belang van historisch erfgoed zowel bij de overheid als bij de bevolking.
3. De behoefte om uit te breken uit het nauwe korset van grachten en wallen voor bouwkavels en de uitbreiding van het stadje.

Onder de versluiering van de vestingwerken verstaan wij het deels nog herkenbare patroon van vestingwerken, die door onvoldoende aandacht voor een ongeoefend oog niet herkenbaar zijn, maar met maatregelen weer in ere hersteld, geaccentueerd en beleefbaar gemaakt kunnen worden.

Plattegrond van de vestingwerken van Bredevoort na 1628 (na aanleg van de bedekte weg rond de vesting) en vóór 1646 (explosie van de kruittoren). Detail uit de Stedenatlas van Blaeu. Het noorden links boven. In de bedekte weg rond de vesting zijn hier 4 wapenplaatsen getekend. Deze komen op latere plattegronden niet voor.

[1] Uit: Bredevoort, CULTUURHISTORISCHE ANALYSE, CULTUURHISTORISCHE EN STEDENBOUWKUNDIGE WAARDERING VAN DE BEBOUWING EN STRUCTUREN, BESTEMMINGSPLANGEBIED BREDEVOORT.
Onderzoek i.o.v. de gemeente Aalten, door Monumenten Advies Bureau, oktober 2011.
'In en rond Bredevoort bevinden zich nog allerlei locaties, waar de bovengrondse cultuurhistorie door ingrepen uit verleden en heden minder zichtbaar is geworden en waar jongere tijdslagen zo nadrukkelijk aanwezig zijn, dat de oudere (onderliggende) lagen niet meer goed leesbaar zijn'.

2 Kaders

Deze visie op de vestingwerken van Bredevoort past binnen de Erfgoednota Oost Achterhoek 2025, uitgebracht door de drie samenwerkende gemeenten Aalten, Oost Gelre en Winterswijk. Deze nota gaat indringend in op het belang van ons erfgoed, dat het DNA van onze samenleving is. 'Bij erfgoed gaat het om dingen uit het verleden, die bewaard zijn gebleven. Het zijn dingen die we zo waardevol of betekenisvol vinden dat we ze willen houden. Het is onze missie om ons cultureel erfgoed door te geven aan volgende generaties'. Erfgoed geeft betekenis aan onze leefomgeving, zorgt voor karakter en verbondenheid en geeft kleur aan onze omgeving. Nadruk in de Erfgoednota Oost Achterhoek wordt gelegd op tien belangrijke focuspunten (aandachtspunten). Deze focuspunten helpen om erfgoed sterk te verankeren in de praktijk. Want ze geven richting aan (zijn een leidraad voor) de acties binnen het uitvoeringsprogramma en het zijn kaders voor (ruimtelijke) ontwikkelingen.

Deze punten zijn:

1. Erfgoed en ruimte (het verhaal van de plek);
2. Erfgoed beleven;
3. Toekomstbestendig erfgoed;
4. Erfgoedbewustzijn;
5. Deskundigheid;
6. Erfgoed als middel. Erfgoed kan ook een hulpmiddel zijn om maatschappelijke doelen te bereiken. Het kan een belangrijke rol spelen bij bijvoorbeeld sociale cohesie (samenhang) en identiteit, economie en duurzaamheid;
7. Erfgoededucatie;
8. Erfgoedvrijwilligers;
9. Jongeren en erfgoed;
10. De kracht van samenwerken, lokaal en tussen de drie samenwerken de gemeenten.

In de uitwerking van onze visie zullen wij refereren aan deze 10 focuspunten. Maar bovenal past deze visie op een ontwikkeling aan de basis:

a. op het door de inwoners opgestelde 'Toekomst maak je samen; ontwikkelingsplan Bredevoort 2025-2035';[2]
b. op de zogenaamde Dorpendeal[3] Bredevoort, waarin diverse deelprojecten als bouwstenen. Daarin ook de bouwsteen 'Ontmoeting: theater, historie en bewegen in het groen'.[4]

Deze kaders geven richting. Echter: het is tijd om ook te onderkennen dat een veelheid aan rapporten en visies vraagt om eindelijk ook concreet te worden. Dat willen wij in deze visie dan ook zijn. Reeds ingang gezette ontwikkelingen worden in deze visie meegenomen, anders gezegd: deze worden met onze voorstellen verbonden.

Uitreiking Dorpendeal aan Bredevoort in september 2025. Foto: Gemeente Aalten

[2] Zie hoofdstuk 3.7 Kunst, cultuur en historie; blz. 34

[3] Dorpendeal in de Achterhoek is een subsidieregeling van de provincie Gelderland om dorpen te helpen versterken. Het is een samenwerking tussen inwoners, de gemeente en de provincie om projecten te financieren die de sociale verbondenheid en leefbaarheid in een dorp verbeteren.

[4] Aanvraag Bredevoort; 'Toekomst maak je samen' versie 07-07- '25; blz. 22 en verder.

3 Doel van deze visie

Vereniging Bredevoorts Belang wil:

a. aan de hand van archeologische gegevens;
b. door archiefonderzoek naar de vormgeving en het onderhoud van de vesting Bredevoort,[5]
c. door het in kaart brengen van de versluierde vestingwerken of onderdelen daarvan;

een totaal overzicht geven van die onderdelen, die ontsluierd, d.w.z. hersteld, geaccentueerd en beleefbaar gemaakt kunnen worden. Zij vormen een belangrijk onderdeel van het erfgoed van Bredevoort en dragen bij aan de identiteit van het stadje als centrum van de voormalige Heerlijkheid Bredevoort.

Deze plekken willen wij opgenomen zien in een meerjarenplan, waarin een fasegewijze aanpak, waarbij ook de oude waterhuishouding in en om de doorwaadbare plaats (die de stad in het lage landschap was en waaraan het zijn naam ontleende) meegenomen wordt, tegen het licht van de zich veranderende klimatologische omstandigheden.

Dat willen wij doen:

1. uit respect voor wat vorige generaties tot stand hebben gebracht;
2. Om naar voren te laten komen wat door gebrek aan historisch besef is verdwenen en/of versluierd is geraakt;
3. Om een stimulans te geven aan de historiciteit van Bredevoort met zijn karakter als oude vestingstad;
4. Door het in balans brengen van de historische en hedendaagse waarden;
5. Om mede het toerisme en de economie in het stadje te bevorderen, waarbij een relatie met de stad Grolle (2014) en het Duitse Anholt[6] ook van belang is;
6. Door nieuwe inzichten over duurzaamheid en waterhuishouding in het van oorsprong natte gebied van Bredevoort en dit, daar waar mogelijk, te koppelen aan het herstel van dat wat versluierd is;
7. Door Vestingstadje Bredevoort te zien als sociale onderneming.

[5] Zie bijlage A: Bert Stronks; Archiefonderzoek naar de vestingwerken en het onderhoud tussen 1603-1756. Nationaal Archief: Archief van de Raad van State en Erfgoed Centrum Achterhoek en Liemers (ECAL): Drost en geërfden van Bredevoort 0098-390. Indicatieve onderdelen daaruit hertaald door Hans de Graaf.

[6] De geschiedenis van de vesting Bredevoort hangt samen met die van Groenlo en ook met het Duitse Anholt. Koning Philips II van Spanje, als hertog van Gelre, gaf de heerlijkheid Bredevoort voor 50.000 Vlaamse schilden in pand aan zijn vazal Dietrich van Bronckhorst-Batenburg, heer van Anholt. Hij bezat al veel goederen en rechten in de heerlijkheid Bredevoort bezat. Opvolger was zijn schoondochter Gertrud van Millendonck. Het Anholter pandschap was van 1562 tot 1612. Een turbulente periode, waarin begonnen werd met de nieuwe vestingwerken Bredevoort.

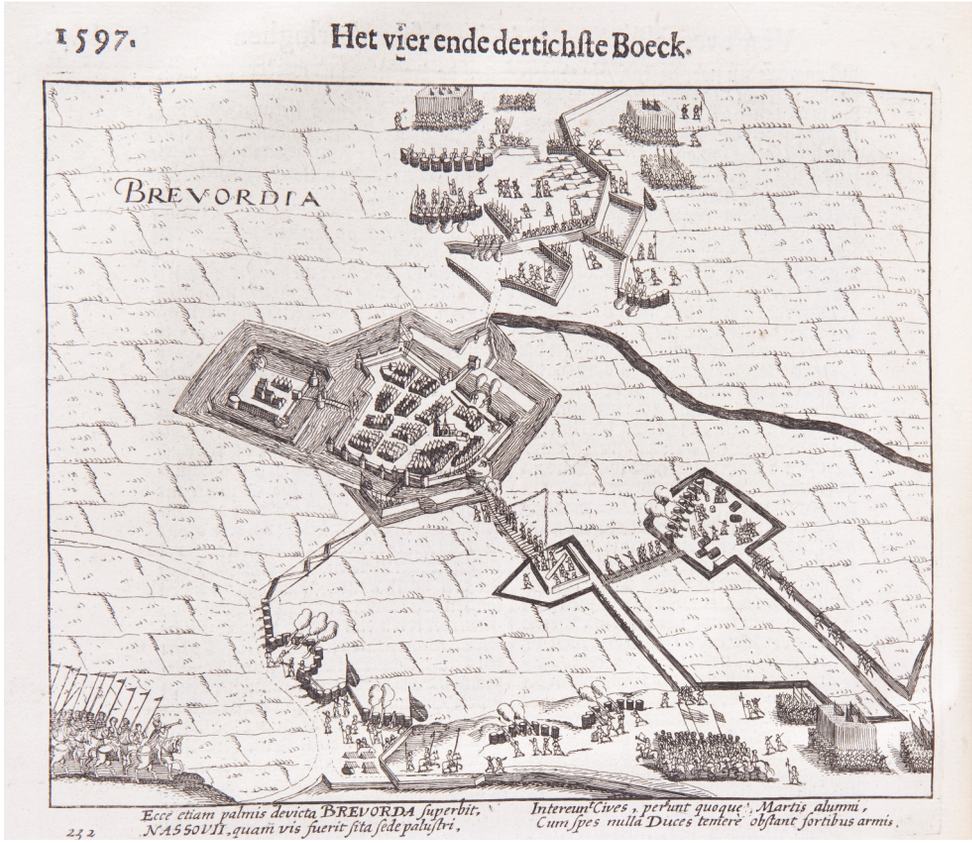
4 Het historische verhaal van Bredevoort

Het stadje ligt in het oostelijke deel van de Gelderse Achterhoek, op de zuidwestrand van het Oost-Nederlands Plateau. Het stadje is onderdeel van de gemeente Aalten, dat verder nog bestaat uit de dorpen en buurtschappen Aalten, Dinxperlo, De Heurne, Heurne, Barlo, Dale, Haart, IJzerlo, 't Klooster en Lintelo. Bredevoort is ontstaan op een zandrug in een moerassig gebied. De naam verwijst naar de 'brede voorde' ofwel een doorwaadbare plaats door laaggelegen natte gronden. Deze doorgang vormde een onderdeel van een route, die zich ontwikkelde als een belangrijke verbindingsweg naar Bocholt en Zutphen. De doorgangen en heelwegen in het gebied maakten op den duur deel uit van belangrijke handelsroutes, die onder meer over Aalten liepen. De oudste vermelding van Bredevoort dateert uit 1188, toen de Bredevoortse burcht werd genoemd in een bezittingenlijst van de bisschop van Keulen. Dit aan de Slinge ofwel Slingerbeek gelegen 'Castrum de Bredefurt' lag ter hoogte van het huidige plein 't Zand. In 1238 kwam de burcht in handen van de graven van Lohn, die er tol hieven. Bij de burcht groeide, waarschijnlijk vanuit de voorburcht, een bescheiden nederzetting waaruit zich later een kleine versterkte stad ontwikkelde.

Dit laatste was een direct gevolg van de strijd om Bredevoort tussen de graaf van Gelre en de bisschop van Münster. De graaf van Gelre, die als overwinnaar uit deze strijd tevoorschijn kwam, versterkte de nederzetting met een muur. Vanaf 1326 kwam Bredevoort definitief onder Gelders bestuur en in 1388 werden stadsrechten verleend. De stad bleef onder de Gelderse hertogen tot 1543, toen keizer Karel V na de Vrede van Venlo de nieuwe machthebber werd.

4.1 Een nieuwe vesting

Tijdens de 80-jarige Oorlog kwam de stad afwisselend in handen van Spaanse en Staatse troepen. In de belangrijke periode van het Anholter pandschap van Bredevoort (1562-1612), een tijdsgewricht vol tegenstellingen, nam in 1597 prins Maurits de stad zeer gewelddadig in.

Toen de Spanjaarden Bredevoort in 1606 opnieuw trachtten in te nemen werd de stad ontzet door Frederik Hendrik. Daarna werden de middeleeuwse stadsmuren vervangen door vestingwerken volgens het Oud-Nederlandse stelsel. Als heerlijkheid kwam het in 1612 in handen van het Huis Oranje-Nassau.

Zeer ingrijpend was de 'Kruittorenramp' op 12 juli 1646. De bliksem trof de Kruittoren van het kasteel, waardoor deze ontplofte. Dit leidde niet alleen tot zware schade aan het kasteel, maar trof ook een groot deel van het stadje. Veel huizen gingen verloren, waaronder het Ambthuis. Veertig mensen verloren het leven. Het kasteel verdween hiermee van de kaart en pas in de 18de eeuw werd het voormalige burchtterrein gedeeltelijk bebouwd. In die periode ontstonden de

huidige Hozenstraat en de Gasthuisstraat. Na 1755, toen de vestingfunctie werd opgeheven, zijn de verdedigingswerken ontmanteld. De vestingwerken verdwenen grotendeels ten behoeve van agrarische doeleinden en woningen, waarbij de borstweringen en onderwallen allereerst verdwenen.
Uit een verslag uit 1784 blijkt dat de stadspoorten inmiddels gesloopt en de bastions en wallen vrijwel niet meer te herkennen waren. Slechts van één bastion (Welgemoed met walkorenmolen) bleef het zogeheten terreplein behouden. Tegenwoordig resteren van de 17de-eeuwse vesting nog een deel van de gracht, twee tot park vergraven resten van bastions en het bastion Welgemoed met de molen. Elders rond de oude kern zijn in de structuren van percelen sporen van de imposante vesting traceerbaar.

4.2 Na 1800

In 1818 werden Aalten en Bredevoort samengevoegd tot de nieuwe toenmalige gemeente Aalten. De burgemeesters bleven evenwel nog vrij lang woonachtig in Bredevoort. In de kern vond nog verdichting plaats op onbebouwde percelen in de oude straatwanden en op het voormalige burchtterrein. De huidige Koppelstraat werd na 1870 opgewaardeerd tot een belangrijke verbinding naar de nieuwe uitvalsweg in zuidelijke richting. Vanuit het noorden werd het stadje ontsloten door de nieuwe Kruittorenstraat. Na de Tweede Wereldoorlog vond in de kern en op de voormalige wallen en grachten nieuwbouw plaats. In latere jaren ontstonden buiten de oude kern nieuwe straten en wijken. Toch ontkwam Bredevoort niet aan het karakter van een ingeslapen stadje. Een kwijnende middenstand en panden verloren hun functie en kwamen leeg te staan. Impulsen kwamen er door ‘Bredevoort Boekenstad’ en een herbestemming van panden. Uitdagingen bleven er echter. Die uitdagingen zijn door Vereniging Bredevoorts Belang aangegaan, ook wat het behoud van erfgoed betreft, maar ook door particuliere initiatieven.
De ontwikkelingen in de vestingwerken, wat aanleg, aanpassingen en onderhoud betreft, lieten zeer herkenbare en versluierde sporen na. Deze vragen om herstel. Hoe ontwikkelde zich de vesting als vorm, ontstaan na het jaar 1606. Deze vorm is immers ons object. Dat wordt in het volgende hoofdstuk toegelicht.

5 Bre-voort als een haast symmetrische vesting

Frederik Hendrik had de stad in het jaar 1606 weer ingenomen. In 1609 werd in de 80-jarige oorlog een algehele wapenstilstand overeengekomen, die tot het jaar 1621 stand hield. Dit genoemde 'Twaalfjarig Bestand' was een periode in de 80-jarige oorlog waarin niet met de Spanjaarden werd gevochten. 'Bereid je voor op oorlog' was het devies. In de betrekkelijke rust werd besloten tot versterking van de vesting Bredevoort over te gaan. Vooral ook door toedoen van Prins Maurits. De vesting moest worden ingericht volgens het zgn. Oud-Nederlands model. Een vesting met grachten, die op hun smalst ca. 50 à 60 meter breed waren,[7] brede wallen en zes bolwerken met de toch wel aan dapperheid en standvastigheid refererende namen: Vreesniet, Treurniet, Onversaegt, Stoltenborg of Stolzenborg, Welgemoed (met molen) en Ossenkop. Er waren twee poorten: de Aalterpoort en de Misterpoort, soms ook de Munsterpoort genoemd. Vóór elke poort was een ravelijn, een soort eilandje waarover de uitgaande weg liep. De veste was een schakel in de verdediging van het oostelijk deel van de republiek. De totstandkoming ging niet vanzelf. Naast de kosten, te betalen door de Generale Staten en Gelderland, dienden boeren, burgers en buitenlui aan te treden met spaden, kruiwagens en paardenkrachten. Het zal de inwoners wel werkgelegenheid hebben opgeleverd, maar de betaling was slecht geregeld.[8] Na ongeveer 20 jaar was alles gereed zoals het hoorde. De Slingebeek, die in die tijd een bedding volgde langs het ravelijn voor de Misterpoort, zorgde via een sluisje voor de waterstand in de grachten.

Hoewel niet direct van grote invloed op de vestingwerken, was de Kruittorenramp op zondag 12 juli 1646, twee jaar voor de Vrede van Münster in 1648. Het was een grote morele tegenslag voor de bevolking en ook voor het gelegerde garnizoen. 's Middags tussen 3 en 4 uur brak een hevig onweer los. De bliksem trof de kruittoren op het kasteel. De ontploffing was hevig, het kasteel lag in puin en een groot deel van de huizen leed grote schade. In totaal vonden 40 mensen, waaronder minstens acht kinderen en enige leden van het regiment, de dood.[9] De onderkomens van het garnizoen waren verwoest en de kosten voor herstel werden geschat op bijna 6.000,- gulden, een enorm kapitaal in die dagen. Een probleem was het onderbrengen van het buskruit, dat elders in Bredevoort lag. Uit het archief: 'Er zijn twee kelders op het kasteel die men gemakkelijk kan inrichten om het kruit op te slaan, omdat er geen andere geschikte plaats is dan deze kelders. Het ligt nu in een 'mijn' en zal binnen een periode van twee maand vochtig worden. Het is daar altijd nat. Als het hard regent staat het water in die 'mijn' wel twee voet hoog. Er loopt daaronder een goot waardoor iedereen water loost, zodat de afvoer het niet aan kan. De 'mijn' is van buiten afgesloten. Om te voorkomen dat al het kruit bederft, heb ik daarvan een bestek laten maken met enige marge. De kosten komen op 1.000,- gulden, terwijl er 1.500,-voor gevraagd werd'.[10]

[7] Janssen, G.B.: Van Langhe Griet en het bolwerk Treurniet in 'Bredevoort een heerlijkheid' onder redactie van het Staring Instituut 1988.

[8] Voor de aanleg van de vestingwerken en voor de uitbreiding van de stad was het dempen van een gedeelte van het moeras noodzakelijk. Ook voor het bouwen van hoge aarden wallen was buitengewoon veel grond nodig. Het buiten de stad gelegen land zal daarvoor zijn afgegraven. De boeren moesten zonder vergoeding deze grondtransporten uitvoeren. Op 22 juni 1624 vroeg de drost van Bredevoort aan de Staten Generaal om het voor fortificatie afgegraven land aan de armen te vergoeden. Dit opmerkelijke verzoek van de drost is een ondersteuning voor de aanname dat de verbouwing en uitbreiding van de stad Bredevoort tijdens het Twaalfjarig Bestand na 1612 en vóór 1624 heeft plaats gevonden. In een advies op 1 juli 1624 aan de Staten Generaal meent de Raad van State dat het onmogelijk is om aan de ingezetenen van Bredevoort vergoeding van schade te geven voor de aanleg van fortificaties. Bij gelegenheid zullen enkele gecommitteerden van de Raad van State ook naar Bredevoort zijn gegaan in verband met de bouw van een nodige kruittoren.

[9] Zie het verhaal van de Kruittorenramp op de luisterpaal, hoek 't Zand/Kruittorenstraat.

[10] Bijlage A: Bert Stronks; Archiefonderzoek naar de vestingwerken en het onderhoud tussen 1603-1756. Nationaal Archief: Archief van de Raad van State en Erfgoed Centrum Achterhoek en Liemers (ECAL): Drost en geërfden van Bredevoort 0098-390. Indicatieve onderdelen daaruit hertaald door Hans de Graaf.

De vestingwerken vroegen om behoud. Het onderhoud werd door de landelijke overheid gecontroleerd door inspecteurs en aanbesteed. In een bestek stonden gedetailleerd de werkzaamheden voor de komende drie jaren.[11] Het resultaat was soms onder de maat gebleven. In 1672, het zgn. Rampjaar door de inval van Christoffel Bernhard van Galen uit Münster (Bisschop Bommen Berend genoemd), waren er voorafgaande daaraan allerlei klachten. Er waren afgedamde grachten en op sommige bolwerken waren moestuinen aangelegd. De magazijnen waren verwaarloosd, de affuiten, waarop de 20 schier onbruikbare kanonnen stonden, vergaan. Minder aandacht voor vestingen had ook te maken met de grotere aandacht van de Republiek voor de militaire kracht van de vloot onder aanvoering van Holland en Zeeland. De Bredevoortse gebeurtenissen in 1672 zijn in 1742 beschreven door P. Valckenier.[12]

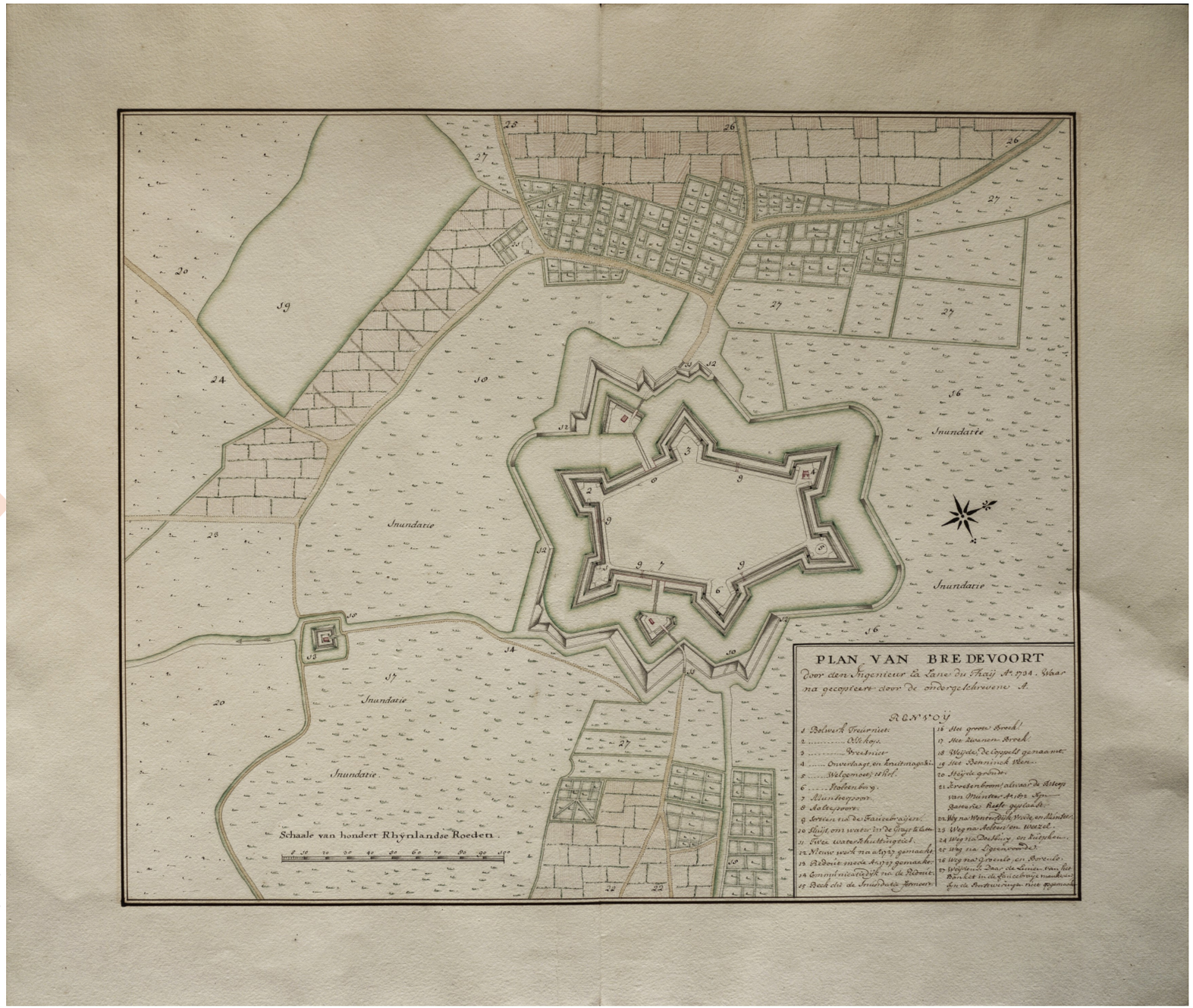
In 1704 werden de vestingwerken verbeterd volgens de inzichten van vestingbouwer Menno van Coehoorn. De waterhuishouding kreeg daarbij om strategische redenen ook de aandacht. In de gronden rond Bredevoort konden belegeraars zich ingraven om van daaruit de vesting te bestoken. Het onder water laten lopen van het lage land was bij gevaar een bijkomend voordeel. Daarom werd opdracht gegeven om het maaiveld 240 meter rond de vesting, ondanks de protesten van de boeren, af te graven tot op een hoogte van 4 voet boven de grondwaterstand in de zomer. Bredevoort, in al die natheid, werd een haast onneembare vesting.

Tussen 1727 en 1729 kwamen er twee nieuwe fronten en voor beide poorten nieuwe contrescarpen.[13] Daarbij werden de toegangswegen verlegd over lagere gronden. Dat betekende echter ook, dat in het natte seizoen het verlaten en ingaan van Bredevoort moeilijk was en dat er klachten kwamen.[14] Een eind ten zuiden van Bredevoort werd de watervoorziening voor de grachten verbeterd door de aanleg van fort Oranje aan de Slinge, later ’t Vonder genoemd en in 20e eeuw genaamd de Stuwe.
In 1734 tekende J.L. de Lane du Thay, een familielid van de drost van Bredevoort, de zeer sterke vesting, waarbij hij wel de namen en posities van de bolwerken verwisselde.

De bovengenoemde P. Valckenier, met de wetenschap van dat moment, onderstreepte in zijn werk uit 1742 de sterkte van de vesting Bredevoort: ‘De stad Brevoort sorteerende onder het Graafschap Zutphen is om haare goede situatie, als bijna geheel omcingelt zijnde van Moerassen en Wateren, van sulken sterkte, dat het sijne buyten-Vyanden seer licht kan beletten allen acces en aannaderinge, hebbende tussen de moerassen door maar twee Advenuwen op de Poorten, te weten de Alter- en Mister Poort en was op ’t aankomen der voorschreven Bischoppelijke Volkeren omtrokken met 6 bolwerken en 2 ravelijnen’.

De tijden waren veranderd. De Raad van State nam in 1755 een resolutie aan waarin het besluit om de fortificaties buiten gebruik te stellen en over te dragen aan de burgerlijke overheden. Dat betekende dat men naar eigen goeddunken ermee kon doen wat met wilde. Voor de wallen en ravelijnen daarop en daarvóór ook allerlei defensieve onderdelen betekende dit het begin van het einde. Het onderhoud van de bruggen en de poorten bleef echter wel de aandacht vragen en bracht kosten met zich mee. Het vertrek van het regiment met zijn compagnieën en leidinggevenden was aanstaande. Ook het leven van die Bredevoortse inwoners, die bijdroegen aan het levensonderhoud, veranderde. In 1759 was het regiment vertrokken en bleek er weinig toezicht op de veiligheid achter de poorten en grachten. Er kwam een reglement op het sluiten en openen van de poorten.

[11] Zie bijlage A: Bert Stronks; Archiefonderzoek naar de vestingwerken en het onderhoud tussen 1603-1756. Nationaal Archief: Archief van de Raad van State en Erfgoed Centrum Achterhoek en Liemers (ECAL): Drost en geërfden van Bredevoort 0098-390. Indicatieve onderdelen daaruit hertaald door Hans de Graaf. [12] ’t Verwerd Europa ofte Politijke en Historische Beschrijvinge sedert 1664, pag. 441-445.
[13] Een contrescarpe is in de vestingbouwkunde de buitenste talud of helling van een gracht, aan de kant tegenover de vestingwal. Soms wordt de term ook gebruikt om de hele buitenoever van de gracht, inclusief de gedekte weg en het glacis, aan te duiden. Een glacis is een schuin aflopend talud. Als bijlage (B) is een aantal termen voor onderdelen van een vestingwerk kort uiteengezet.
[14] Zie archiefonderzoek door B. Stronks, bijlage A.

In 1734 tekende J.L. de Lane du Thay, een familielid van de drost van Bredevoort, de zeer sterke vesting, waarbij hij wel de namen en posities van de bolwerken verwisselde.

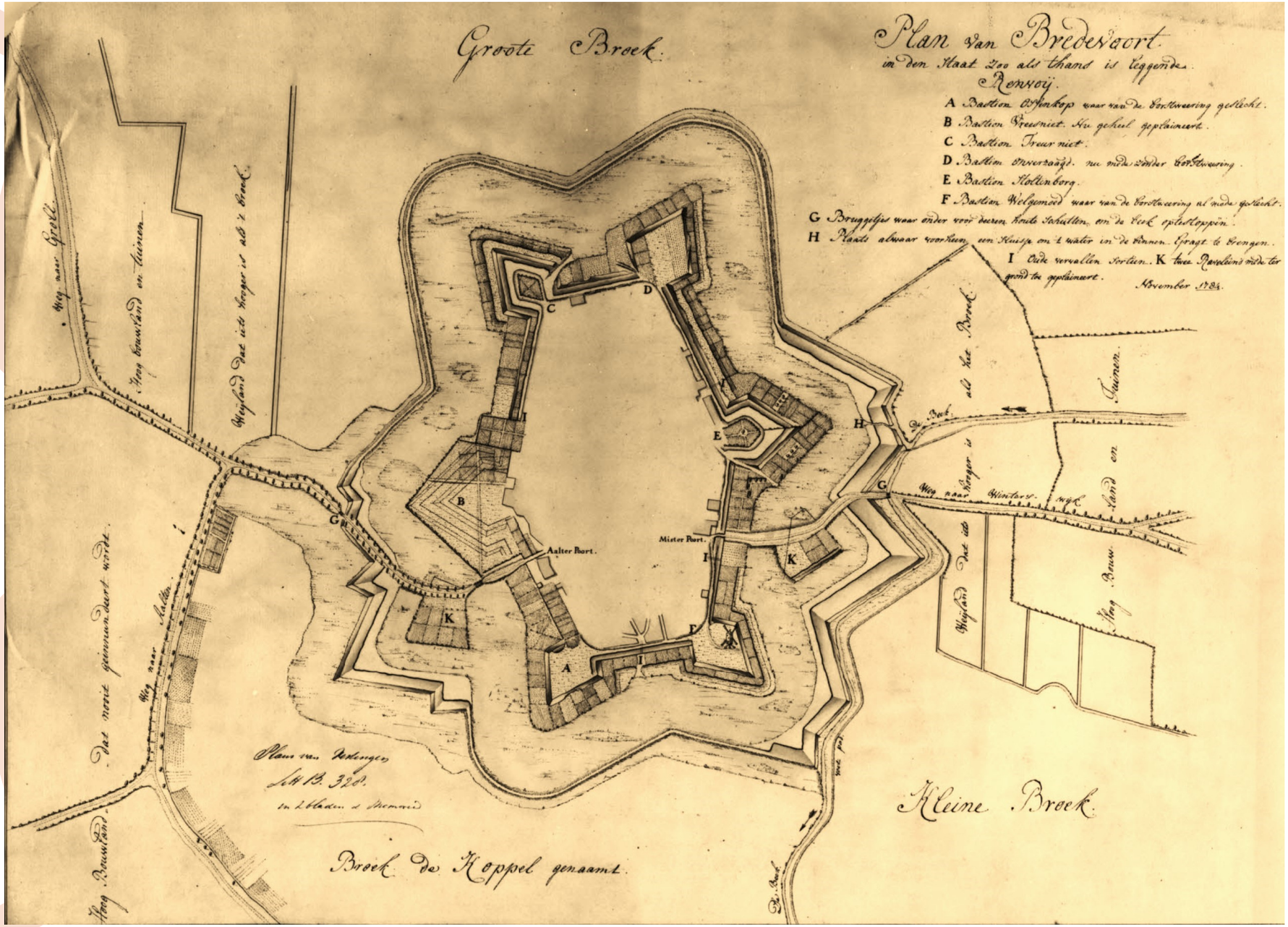
In 1784 waren de poorten al gesloopt. De twee bruggen waren verwijderd en vervangen door brede dammen door de grachten. Het zand daarvoor kwam van de wallen. Oók werkgelegenheid, maar wel met een aantasting van wat eens was. Behoud van erfgoed speelde toentertijd nauwelijks tot geen rol. Het hoofd van boeren en burgers boven water houden was het devies, letterlijk en figuurlijk. Luitenant-kolonel en ingenieur J.G. Stahlschmidt tekende op 10 november van dat jaar de situatie. Van de vestingwerken was weinig meer over. Bolwerk Vreesniet (ter hoogte van de huidige theekoepel) was veranderd in vlakke moestuinen, de ravelijnen en de magazijnen onbruikbaar. Aan de andere bolwerken hadden schop en kruiwagen ook hun werk gedaan en de onderwallen waren grotendeels niet meer aanwezig. Alleen bolwerk Treurniet (waarvan de huidige Kruittoren een restant is) en bolwerk Stoltenborg (aan de huidige Ambthuiswal) waren nog herkenbaar als verdedigingswerken.

Nieuwe heren, toen alléén 'heren', dachten na over nieuwe plannen en deelwijzigingen van de vestingen. Ook voor Bredevoort. Het was mosterd na de maaltijd. Zij werden niet uitgevoerd, mede door de definitieve veranderingen in het politieke klimaat en de sterk veranderde strategieën in de 'krijgskunst'. In 1799 bevond Nederland zich in de Bataafs-Franse Tijd (1795-1813), een periode waarin het land onder Frans gezag stond en zich de Bataafse Republiek mocht noemen. In Frankrijk greep generaal Napoleon Bonaparte in 1799 de macht met een staatsgreep, wat het begin markeerde van het Napoleontische tijdperk. Nederland werd bestuurd als een vazalstaat, maar hield nog een eigen bestuur met een grondwet. De erfprins van Oranje genoot asiel in Engeland, maar zijn aanhangers, de orangisten, ontketenden in 1799 o.l.v. August Robert van Heeckeren van Suideras in de Achterhoek een opstand. Ook in Bredevoort. Het enige wapenfeit hier was een oranje vlag aan de St.-Joriskerk en het omhakken van de zgn. vrijheidsboom op 't Zand (het plein waar in de glorietijd het kasteel had gestaan).

In 1840 blijken de wallen en de twee ravelijnen tuinen en weiden te zijn. Ook in de jaren daarna werden de lage gronden door het graven van sloten ontwaterd en beken werden verlegd.[15] Het laatste maar droevige wapenfeit was de ontploffing van een oud kanon, gevonden in de afgegraven wallen. Het deed dienst voor de opluistering van festiviteiten door het afvuren van saluutschoten. Op 24 juli 1890 tijdens een bezoek van de Aartsbisschop van Utrecht, die het Heilig Vormsel had toegediend, ontplofte het. Twee kinderen vonden de dood.

[15] Zo werd de Slingebeek verlegd. Die stroomde aan de oostzijde van Bredevoort rond het voormalige ravelijn van de vroegere Misterpoort. Vanaf de Bekendijk groef men een nieuwe bedding en verderop met een scherpe bocht richting bastion Welgemoed (met de molen). Het is de huidige bedding, waarover de Munsterbrug.

De situatie van de vestingwerken rondom Bredevoort in 1784.

6 De verwevenheid tussen de burgers, het regiment en de vestingwerken

Over elke plek in Nederland is een verhaal te vertellen. Hoe en waarom is die plek zo geworden zoals zij nu is? Verhalen refereren ook aan de hieronder genoemde focuspunten:

1. Erfgoed en ruimte (het verhaal van Bredevoort).
2. Erfgoed beleven, door zichtbaar te maken wat mogelijk is.
3. Toekomstbestendig erfgoed, waarbij de duurzaamheid en het onderhoud van belang zijn.
4. Erfgoedbewustzijn, een belangrijke focus omdat er ook tijden zijn aan te wijzen van geen interesse, nonchalance en leven bij de waan van de dag, zonder besef van geworteld te zijn in het verleden.
5. Deskundigheid. Vereniging Bredevoorts Belang heeft bewezen niet alleen begaan te zijn met aandacht voor het erfgoed, behorend bij de identiteit van Bredevoort, maar ook te beschikken over deskundigheid. Daarbij was ook expertise van elders welkom, maar wel steeds de extra kosten daarbij afwegend.
6. Erfgoed als middel. Erfgoed kan ook een hulpmiddel zijn om maatschappelijke doelen te bereiken. Het kan een belangrijke rol spelen bij bijvoorbeeld sociale cohesie (samenhang) en identiteit, economie en duurzaamheid. In deze tijden van fragmentatie en sociale versnipperingen in de maatschappij, is er behoefte aan verbinding en oog hebben voor waarden en sociale binding. Ook in tijden van het groeiend bewustzijn over de koers van ons klimaat is het zinvol, om binnen de ontwikkeling van het erfgoed, de aandacht in een van oorsprong laag en nat gebied, waaraan de Brede-voorde zijn naam dankt, te richten op waterbeheer.[16] Dan is het mogelijk, waar het kan, de oorspronkelijke gesteldheid verantwoord te herstellen.
7. Erfgoededucatie. Deze visie is ook opgedragen aan Ds. Hauer, predikant te Bredevoort. Hij was in de jaren 50 van de vorige eeuw de eerste die besefte hoe belangrijk de geschiedenis van je eigen plek is. Je weet je geworteld en verkrijgt, door educatie ervan, respect voor de plek waar je leeft en adem haalt.[17]
8. Erfgoedvrijwilligers. Zeker, alles afschuiven naar de overheden is gemakkelijk. Ook de Vereniging Bredevoorts Belang als vrijwilligersorganisatie beseft dat de betrokkenheid van inwoners bij het erfgoed een voorwaarde is. Daarbij hoort echter ook een volwaardige en slagvaardige belangstelling van de overheid, gezien ook de maatschappelijke impact van de overige focuspunten.
9. Jongeren en erfgoed. Het is vast te stellen dat het aandeel van jongeren bij het vrijwilligerswerk in de activiteiten van de Vereniging Bredevoorts Belang voor verbetering vatbaar is. Onder enkele bovenstaande focuspunten is af te leiden dat het ook een maatschappelijke opgave is.
10. De kracht van samenwerken, lokaal en tussen de drie samenwerken de gemeenten. Wij richten ons op de samenwerking van de drie gemeenten, waarbij de knowhow betreffende de ontwikkeling van ons erfgoed in Oost Gelre ons kan inspireren en verrijken.

[16] Zie ook: Notitie van de Provincie Gelderland ‘Kader voor leefbare verstedelijking in Gelderland’, met thema’s droogte, hittestress, wateroverlast, bodemdaling en biodiversiteit maart 2024. Voorts is als leidraad te nemen ‘Het biodiversiteitsplan van de gemeente Aalten’, 3 juli 2023. En Provincie Gelderland; Kadernota vernieuwing omgevingsvisie:’ Er vindt een klimaatverandering plaats, waardoor we te maken hebben met onder andere droogte, hitte en andere weersextremen, zoals veel neerslag in korte tijd.

[17] Een van de samenstellers, schoolgaand in Bredevoort op de fundamenten van de Aalterpoort medio jaren 50 van de vorige eeuw, ontving nooit een les waarin de geschiedenis van de vesting of heemkunde aan bod kwam.

6.1 Bredevoort heeft een verhaal

Belangrijke en inspirerende bronnen om het verhaal te vertellen zijn de archieven. Uit ons onderzoek daaruit komt een sterke verwevenheid naar voren tussen Bredevoort als een brede doorwaadbare plaats, de defensieve militaire instandhouding van de vestingwerken met water als bondgenoot, de aanwezigheid van een regiment met de economische stimulansen daarvan en de burgers. De inwoners leefden binnen het nauwe korset van de grachten, wallen en bolwerken, dat beperkingen inhield, maar ook werkgelegenheid gaf voor de instandhouding van de vesting en het bedrijf van de gelegerde militairen. De bewoonbare ruimte binnen de zes bolwerken, wallen en grachten was een kleine 5 hectare, te vergelijken met de oppervlakte van ca. 10 voetbalvelden. Daarop woonden de bestuurders (de 1e laag bewoners), het garnizoen met en zonder gezinnen (de 2e laag), die voor de inwoners een belangrijk economische factor betekende en de 3e laag, de burgers, waaronder ook kleine boeren, herbergiers, bierbrouwers en ambachtsleden. Op 30 mei 1635 werd, waarschijnlijk voor het innen van belasting, een lijst opgesteld van o.a. haarden, brouwketels en bakovens. Maar liefst 16 bakovens, aannemelijk deels voor de magen van het garnizoen, werden geteld. Het totaal aantal huizen en hutten komt op 190 stuks,[18] uitgezonderd de behuizingen van de leden van het regiment. Als we aannemen dat er voor drie regimenten in totaal 120 manschappen waren en gemiddeld per huishouden 5 personen, dan komt het aantal inwoners van de vesting op ca 1.070 personen. Een spiegel van het aantal inwoners van de kleine vesting biedt ook de kadastrale opmeting met bijlagen van de bewoners uit 1828. De grachten waren toen nog volledig aanwezig. Er waren 113 hoofdbewoners waaronder allerlei handwerklieden.[19] Het garnizoen is dan al lang vertrokken. Het aantal bewoners van de al grotendeels ontmantelde vesting ging de 1000 niet te boven. Eigenlijk stagneerde het leven in het stadje, ondanks de diversiteit aan ambachten, die ook hun nering haalde uit de omliggende dunbevolkte gebieden van de voormalige heerlijkheid. Ook rond de wisseling van de 19e en 20e eeuw huisden ruim 900[19] inwoners in het wat slapende stadje. Die slapende realiteit vergeleken met de perioden als echte vestingstad, werd veroorzaakt door de afwezigheid van een garnizoen. Dat verleden heeft in belangrijke mate de identiteit van de Bredevoort gevormd.

6.2 Archiefonderzoek

Uit onderzoeken in het Nationaal Archief en in het Erfgoed Centrum Achterhoek en Liemers blijkt de nauwe verwevenheid tussen het zijn van een belangrijke vesting, het onderhoud daarvan, de aanwezigheid van een garnizoen en de burgers, die ook werden ingezet voor dat onderhoud, en het voorzien in de levensbehoeften van de ingekwartierde manschappen. Een keuze uit de daarin verwoorde wederwaardigheden tussen 1603 en 1756 is als bijlage opgenomen.[20] De conclusies daaruit zijn:

1. Voor de vesting Bredevoort was het onderhoud van de vestingwerken, wallen, grachten, bruggen en ravelijnen met alle daarop en daartussen aangebrachte voorzieningen van levensbelang. Er was sprake van voortdurende aandacht door inspecties en maatregelen.
2. Opmerkelijk is dan ook de grote aandacht voor het behoud van de vestingwerken. Dat is in die actieve periode van Bredevoort als een belangrijke vesting ook begrijpelijk. Het moet een fraai gezicht zijn geweest om vanuit de verte over de lage natte vlakten vóór de Brede-voorde de stad en de strakke omwalling te zien. Wat een tegenstelling met de in de 19e eeuw ingezette teloorgang en de toch wel onverschillige opstelling tegenover het erfgoed door de overheden. Maar ook door de Bredevoortse generaties van die tijd, een tijd waarvan de glorie voorbij was. Het werd een slapend stadje waarin ook armoede heerste.
3. Dat onderhoud in de vestingperiode werd aanbesteed. Het betekende ook een economische impuls door werkgelegenheid die de aannemer bood.

[18] Wartena, R. Archief van drost en geërfden van Bredevoort; ECAL Doetinchem.
[19] De Beukelaer, Hans; in Bredevoort een heerlijkheid, blz. 206.
[20] Een mijne of miene was een afsluitbare onderdoorgang onder de hoofdwal, bedoeld om vijandelijke naderingen te bestrijden. Het werd in het geval van Bredevoort ook sortie of sortije genoemd: Onderzoek door B. Stronks (bijlage A), deels hertaald door H. de Graaf.

4. De leden van de aanwezige compagnieën (in deze periode ruim 100 koppen) namen op het totaal aantal inwoners een significante plaats in. Het militaire bedrijf betekende contacten, ook in economische zin, met de inwoners.
5. De identiteit van Bredevoort is sterk ontwikkeld tijdens de actieve periode van fortificatie. Er veranderde soms nogal wat door het water, verlegging van poorten en beken, de aanleg van tuinen, het bouwen van muren en omheiningen, ook door burgers, tegen de belangen in van het behoud van gedegen vestingwerken, waterbehoud en waterafvoer. Deze identiteit is nog aanwezig, maar behoeft een flinke impuls door de versluieringen van de vestingwerken. Wat nu nog uit de versluiering kan ontwaken, hersteld of geaccentueerd, is voor het behoud van een zichtbaar en beleefbaar erfgoed van groot belang. Het is een wezenlijk deel van de identiteit van Bredevoort.

6.3 Oude verhalen

De oude generatie van de huidige inwoners kent nog de verhalen van de generatie daarvoor tijdens de wisseling van de 19e en 20e eeuw. Aan de oostzijde van Bredevoort bij bolwerk Stoltenborg waren toen nog de restanten van de gracht en wallen aanwezig. Die plek droeg de naam ‘de Miene’, kort daarna gedempt en afgegraven en veranderd in een complex volkstuinen.[21] Ja, in deze verwaarloosde half droge gracht huisden ratten. Met die ratten werd in Aalten de naam voor de inwoners van Bredevoort geboren: waterratten. Deze verhalen uit de volksmond over de teloorgang en die uit de archieven, geven richting aan de toekomst en aan de opgaven waar we nu voor staan. Ook zijn er verhalen uit de periode van de 80-jarige oorlog, waaronder dat van het verdwenen Spaanse zwaard Tholeta.[22]

6.4 Waterbeheer

Water was een middel in de verdediging, maar ook een opgave om bij hoogwater te bergen in overloopgebieden rond de vesting. Het was het gebruik maken en sturen van een natuurlijk proces, dat meer was dan alleen maar een effectieve afvoer van water. Water diende ook te worden vastgehouden. Een gracht zonder water bood immers geen bescherming in bange tijden.[23] Vandaag de dag groeit het besef dat de effectieve maatregelen om water af te voeren, uitgevoerd in de jaren 50 van de vorige eeuw en later, tot gevolg heeft dat in droge tijden water nodig is. Het opnieuw inrichten van een gebied, dat van nature waterrijk was, is dan ook een opgave. De vraag is: hoe kunnen we in de huidige klimatologische context die opgedane kennis en ervaring én de kernkwaliteiten van het erfgoed van Bredevoort opnieuw inzetten?

[21] Dit complex droeg de naam ‘de Miene’, wat kan duiden op een overgeleverde naam voor een bergplaats van militair materieel nl. buskruit. Een Miene was eigenlijk een Sortie, een doorgang onder de hoofdwal.

[22] Bredevoort beleefde een bloedige strijd, dít is waarom de Achterhoek dat herdenkt; Omroep Gelderland: https://www.gld.nl/nieuws/7522770/bredevoort-beleefde-een-bloedige-strijd-dit-is-waarom-de-achterhoek-dat-herdenkt

[23] Het gebied tussen de huidige Tramstraat, ‘Halve Maone’ en Tolhuisweg, in de archieven en volksmond soms ‘de Koppele’ genoemd, stond tot in de jaren 70 van de vorige eeuw vaak twee keer per jaar helemaal onder water. Zie foto’s hiervan als bijlage C.

7 Inzet tot herstel, accentuering en beleefbaar maken van de vestingwerken

Is er dan niets gebeurd? Heeft men alles maar bij het oude gelaten, d.w.z. de versluiering maar de versluiering gelaten? In de afgelopen jaren is gebleken dat de inwoners en ook ondernemers hechten aan het bijzondere karakter van het stadje. Men is er trots op en de Vereniging Bredevoorts Belang beschouwt het als een van de kerntaken om het erfgoed te bewaren en er betekenis aan te geven. Sterker nog: de 10 focuspunten uit de Erfgoednota Oost Achterhoek 2025 waren al langer kompassen waarop de Vereniging koerste om het belang van het unieke erfgoed in stand te houden. Voorts zijn er in hoofdstuk 2 de documenten genoemd, stukken die draagvlak hebben bij de bevolking.[24] Daarbij wordt ook de realiteit onderkend: alles is niet meer te herstellen. Nieuwe wijken op en naast de voormalige grachten, wallen en bolwerken zijn een feit. Men kan het onvoldoende oog hebben voor het erfgoed in het verleden, zelfs in het recente verleden, betreuren. Ook de toch wel schoorvoetende inzet en soms zelfs het achterwege blijven van de archeologische diensten bij nieuwe plannen. Dat betekent alleen maar een uitdaging om ogen te openen en instanties te bewegen tot een actief beleid voor het behoud van het Bredevoorts erfgoed.

De meest recente activiteiten, voornamelijk accentuerende, voor het beleefbaar maken van het vestingverleden en de identiteit van Bredevoort zijn de volgende:

1. In 2016 werd op initiatief en onder leiding van de Vereniging Bredevoorts Belang gestart met de renovatie van de Tuin van St.-Bernardus, waarvan de Vereniging eigenaar is. Het werd Vestingpark St.-Bernardus. Verschillende overheden waren hierbij betrokken. Er werd gekoerst op het plan van Bureau Parklaan uit Den Bosch. In het park werd langs de Grote Gracht tot aan bastion Treurniet een zwevend pad aangebracht, dat de lijn van de onderwal volgt, die vóór de hoofdwal lag. Daarnaast werd de begroeiing aangepast en de loop van de wandelpaden onderhanden genomen. Ook de scheiding tussen het monumentale gebouw St.- Bernardus en het park werd gemarkeerd. Een uitnodigend toegangspad vanaf het centrale plein ’t Zand werd gerealiseerd. Er ontstond een aantrekkelijk park, waarin naast rust, ook de beleving van dat deel van de voormalige vesting mogelijk was. Dat inspireerde een horecaondernemer om in het kolossale pand St.-Bernardus een restaurant-hotel te openen nl. Boutique Hotel & Brasserie: de Heerlyckheid. Een voorbeeld hoe, net als in het verre verleden, de uniciteit van het stadje, een economische impuls genereert. De instandhouding van de ambiance van het Vestingpark gebeurt door vrijwilligers onder de verantwoordelijkheid van Vereniging Bredevoorts Belang.
2. Even nadien nam de gemeente Aalten het initiatief, met advies van Vereniging Bredevoorts Belang, om versluierde onderdelen van het verleden te accentueren. Het betrof een nieuwe inrichting van het centrale plein ’t Zand, waarop vroeger kasteel Bredevoort, had gestaan. In het plaveisel werden de contouren aan gebracht van de entree van de burcht en er kwam een cortenstalen model van de uitleg van de vesting na 1606. Ook was het hierin mogelijk water door de verbeelde grachten te laten lopen. Onderhoud van dit plein is aan de gemeente Aalten. Wij moeten helaas constateren dat enige jaren na de renovatie, het geheel verloedert. Ook een toerist kan dit zien. Het plaveisel ziet er rommelig en niet schoon uit. Rond de bomen wringen zich de stenen aan alle kanten. In goed overleg met de horeca, die gebruik maakt van het plein, kan de ambiance verhoogd worden. Aan de gemeente om eens kritisch te kijken naar het centrale plein, het oorspronkelijke plan tot zich te nemen en tot adequate actie over te gaan. De Dorpendeal (september 2025) biedt de mogelijkheid om in gezamenlijkheid tot een concrete aanpak te komen.

[24] Toekomst maak je samen; ontwikkelingsplan Bredevoort 2025-2035 en de Dorpendeal Bredevoort in hoofdstuk 2 ‘Kaders’.

De cortenstalen elementen op de Kruittoren, voorstellende de onderwal.
Foto: Francien Wiersma Luimes

3. Op de Kruittoren, onderdeel van het verdwenen bolwerk Treurniet en eigenlijk een deel van de onderwal, zijn door de gemeente cortenstalen elementen aangebracht, verbeeldend de hoogte van de onderwal.
4. Aan de Prins Mauritsstraat, buiten de voormalige gracht aan de zuidoostzijde van Bredevoort, lag een verwaarloosd stukje grond van de gemeente, op de oorspronkelijke laagte uit de tijd van de vesting. Op initiatief van de Vereniging Bredevoorts Belang is hierin een waterpartij gecreëerd in een omgeving die herinnert aan de relatie tussen Bredevoort en water. Maar ook is in deze Prins Maurits Driehoek zicht ontstaan op het belang van goed onderhoud van de vestingwerken in het verleden. Het onderhoud gebeurt door vrijwilligers (aanwonenden), onder de verantwoording van de Vereniging.
5. De gemeente Aalten heeft infoborden geplaatst op markante punten die het verleden van die plekken zichtbaar en beleefbaar maken. Zo ook op de plek aan de Tolhuisweg, waar in 1743 Jan de Beijer het zicht op de vesting tekende. Lovenswaardig. Het zicht op de vesting was nog enigszins te vergelijken met dat van de tekenaar. Echter: het huidige zicht op de Brede-Voorde is totaal ontnomen door wildgroei aan de rand van het stadje. Dat terwijl dit de enige plek nog is waar men kan zien waaraan Bredevoort zijn naam ontleende. Er is totaal geen aandacht om het voormalige schootsveld, waarlangs de oude weg Bredevoort-Aalten (de huidige Tolhuisweg) loopt, vrij te houden. In het hoofdstuk ‘Voorstellen om enkele versluierde vestingwerken te herstellen of te accentueren en beleefbaar te maken’ gaan wij in op dit belangrijk stuk erfgoed.
6. Uit ons onderzoek van de archieven naar het onderhoud van de vestingwerken blijkt hoe zorgvuldig men verwaarlozing tegenging en hoe sterk men hechtte aan strakke lijnen in de onderdelen van de vestingwerken, zo ook van de grachtoevers. Van de vroegere grachten zijn de Grote Gracht en de Kleine Gracht nog over. Nu gescheiden door een dam met een duiker (waarover de Landstraat), maar in de vestingperiode een doorlopende gracht waarover een brug, die toegang gaf tot de Aalterpoort. De historische weg liep via het ravelijn, de huidige Bolwerkweg en de Tolhuisweg naar Aalten. Er schijnen in het overleg tussen de gemeente Aalten en het Waterschap Rijn en IJssel onvoldoende afspraken te zijn gemaakt over het strak houden van de oevers van beide grachten. Het Waterschap beseft de historiciteit van de grachten onvoldoende. Het maaibeleid is dan ook warrig en is gespeend van elk besef van erfgoed. Dat doet geen goed aan de ambiance van Bredevoort als oude veste en ook niet aan de bewoners langs de Kleine Gracht. In het volgende hoofdstuk gaan wij in op deze markante plek, die van groot belang is voor een eigentijdse beleving van de historie van de vestingwerken.

8 Voorstellen om enkele versluierde vestingwerken te herstellen of te accentueren en beleefbaar te maken

Wij doen een aantal voorstellen om sluimerende plekken van de veste Bredevoort te laten ontwaken. Het is als de overgang van de winter naar de lente. Wat aan leven en verhalen verborgen ligt, wordt wakker gemaakt. De dichter Herman Gorter verwoordde de kracht van nieuw leven in zijn lange gedicht Mei.
Het opent zo:

'Een nieuwe lente en een nieuw geluid:
Ik wil dat dit lied klinkt als het gefluit,
Dat ik vaak hoorde voor een zomernacht
In een oud stadje, langs de watergracht'.

Het ontwaken in de lente beschouwen wij in overdrachtelijke zin ook van toepassing op onze inzet voor het herstel en accentuering van dat wat nu nog sluimert: onderdelen van de vestingwerken tot leven wekken ten behoeve van al de focuspunten die in het hoofdstuk Kaders genoemd zijn en ook als stimulans voor het unieke karakter van het oude stadje langs de watergracht.

Waar sluimert het?
Een bestudering van kaarten uit archieven en de vergelijking met de huidige situatie geeft de mogelijkheid om die plekken aan te wijzen. Wij gaan daarbij ook in op de mogelijkheden, die deels al onderzocht zijn en/of ontworpen. Wij stellen ook de wegen tot realisatie voor. Deze plekken willen wij opgenomen zien in een meerjarenplan met een fasegewijze aanpak. Daarin wordt ook de oude waterhuishouding in en om de doorwaadbare plaats (die de stad in het lage landschap was en waaraan het zijn naam ontleende) meegenomen, in het licht van de zich veranderende klimatologische omstandigheden. Daarbij is een actieve medewerking van de gemeente Aalten,[25] de provincie Gelderland en de landelijke overheid nodig. Bredevoort heeft een rijksbeschermd stadsgezicht, aangewezen in 1985, om het unieke cultuurhistorische karakter van de historische kern te behouden. De gemeente Aalten is, met het oog op het belang voor Bredevoort, lid van de Vereniging Nederlandse Vestingsteden.[26] Daar is ook expertise. Overheden die het belang van erfgoed breed uiteenzetten en propageren, zullen zich daadwerkelijk willen inzetten met ontwikkelingen, waaronder onze voorstellen.

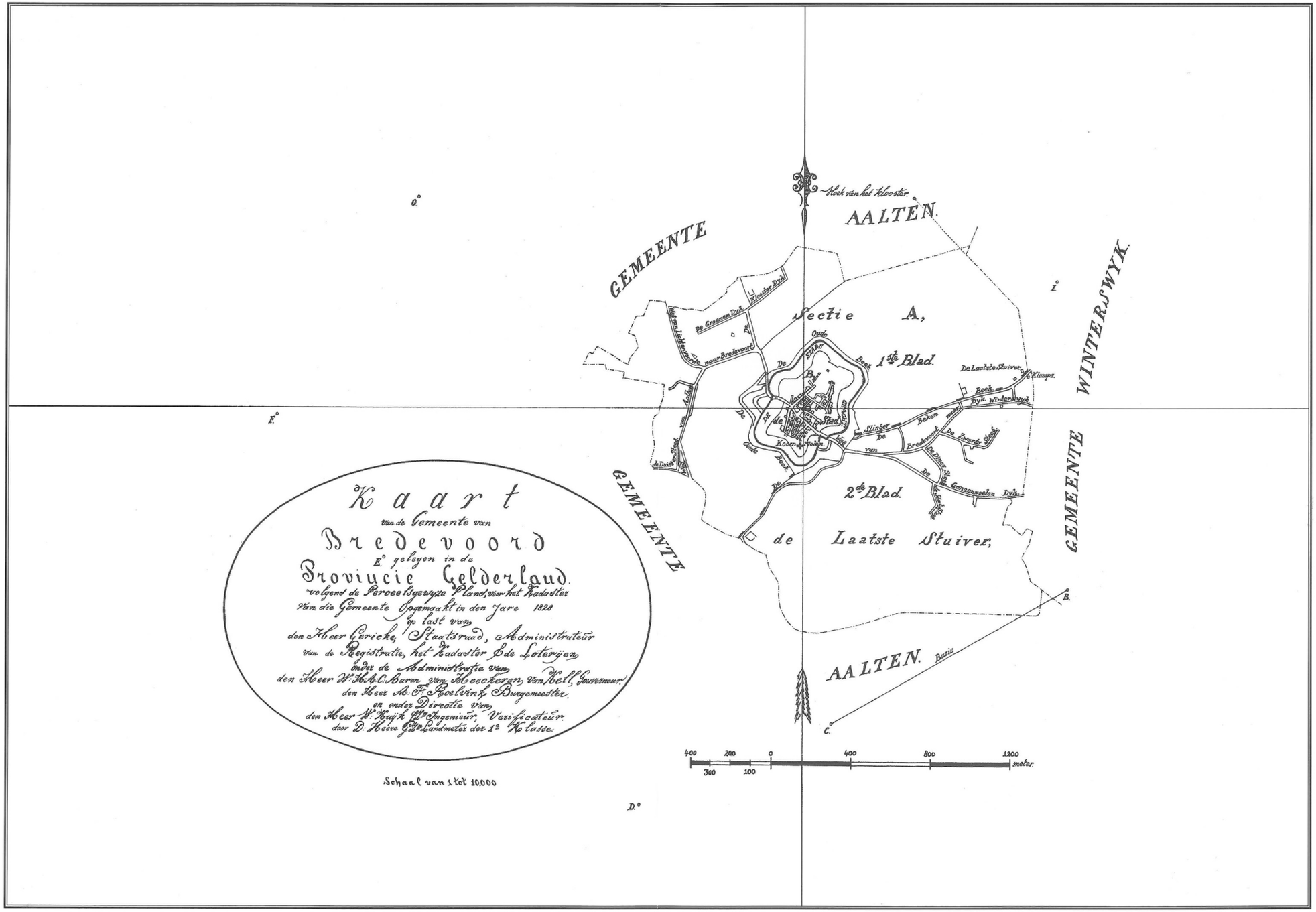
8.1 Kaarten en foto's

Gelijkwaardig aan de woorden in de archieven zijn ook de beelden daarin. Zij zijn van grote waarde om de situatie van toen, zelfs in details, te vergelijken met die van nu.

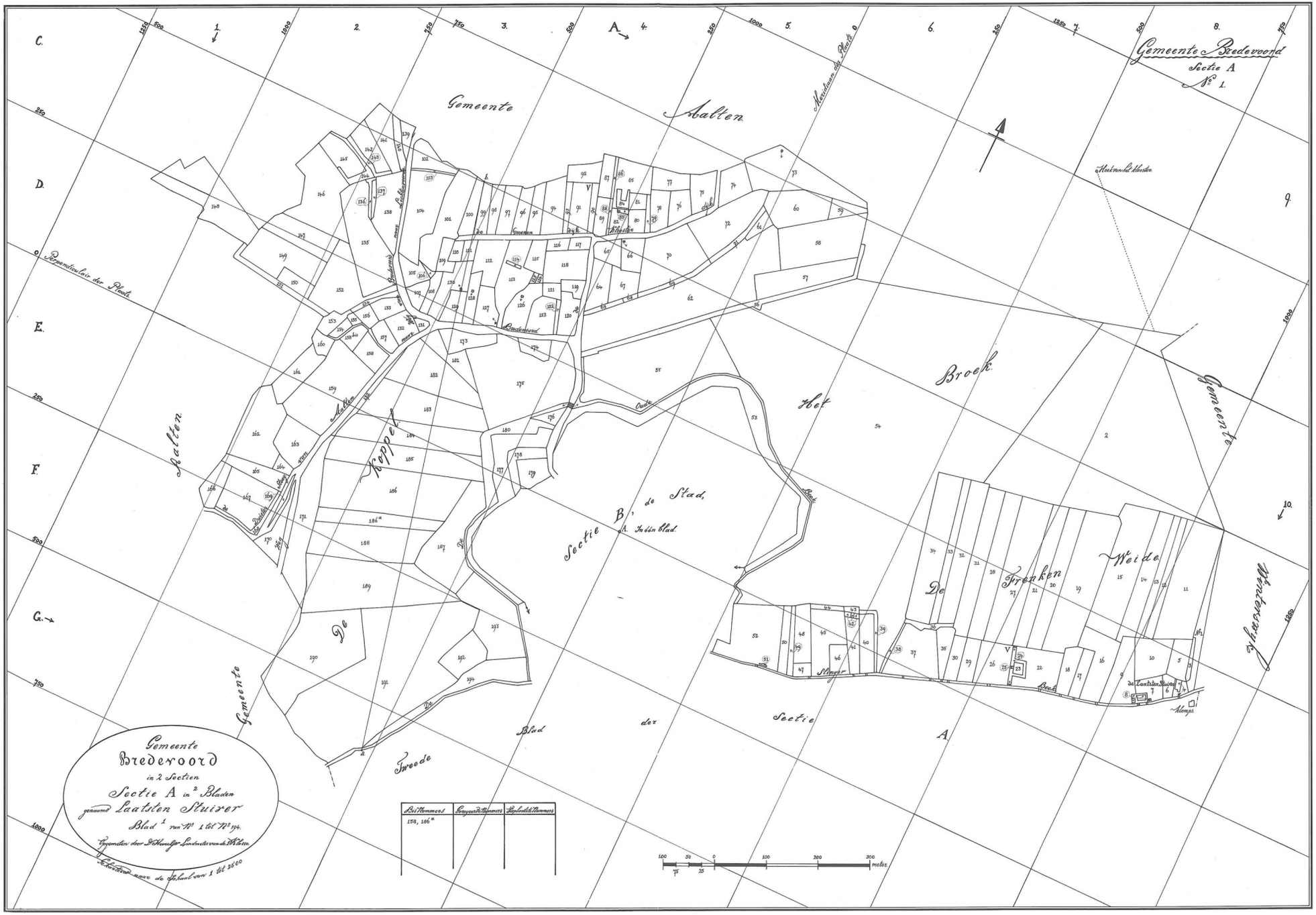
Op de volgende pagina's worden achtereenvolgens getoond:[27]

Blz. 22 Verzamelplan van de toenmalige gemeente Bredevoort
Blz. 23 Minuutplan Bredevoort sectie A, blad 1 (genaamd Laatsten Stuiver)
Blz. 24 Minuutplan Bredevoort sectie A, blad 2 (genaamd Laatsten Stuiver)
Blz. 25 Minuutplan Bredevoort sectie B, blad 1 (genaamd de Stad)

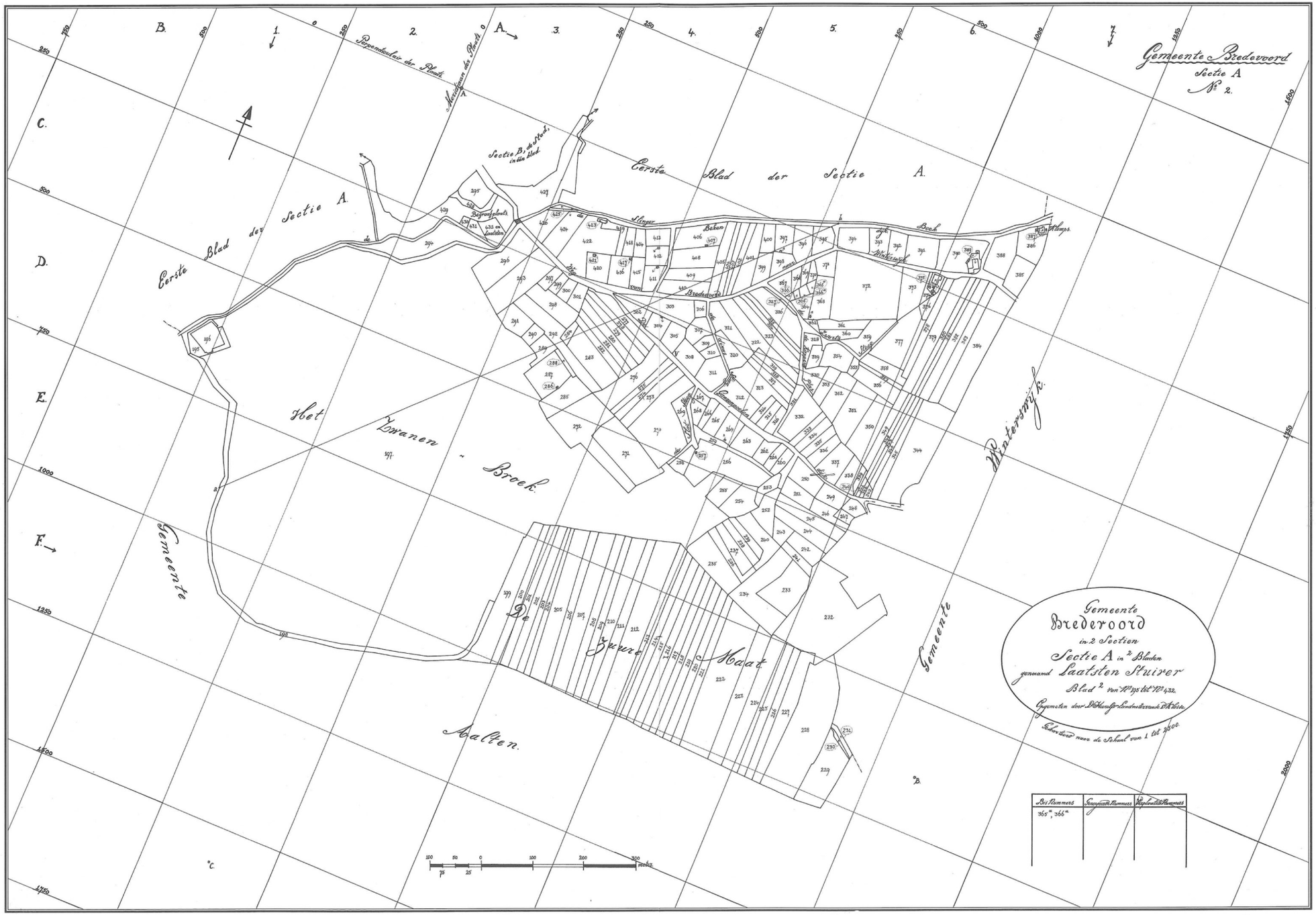
[25] De gemeente Aalten werkt voor het erfgoed samen met de gemeente Winterswijk en Oost Gelre. Voor onze plannen is een uitwisseling met en een mogelijke inzet van de Groenlose know how onontbeerlijk.
[26] https://www.vestingsteden.nl
[27] Zie de bijlage D: De kaarten sectie A1 en A2 en de kaart sectie B, met daarop geprojecteerd de huidige plattegrond, met de mogelijkheid deze digitaal te vergroten. Met dank aan Thijs Nieuwenhuis.

G. Dijkhuizen fecit 2000 © STICHTING WERKGROEP KADASTRALE ATLAS GELDERLAND

G. Dijkhuizen fecit 2000 © STICHTING WERKGROEP KADASTRALE ATLAS GELDERLAND

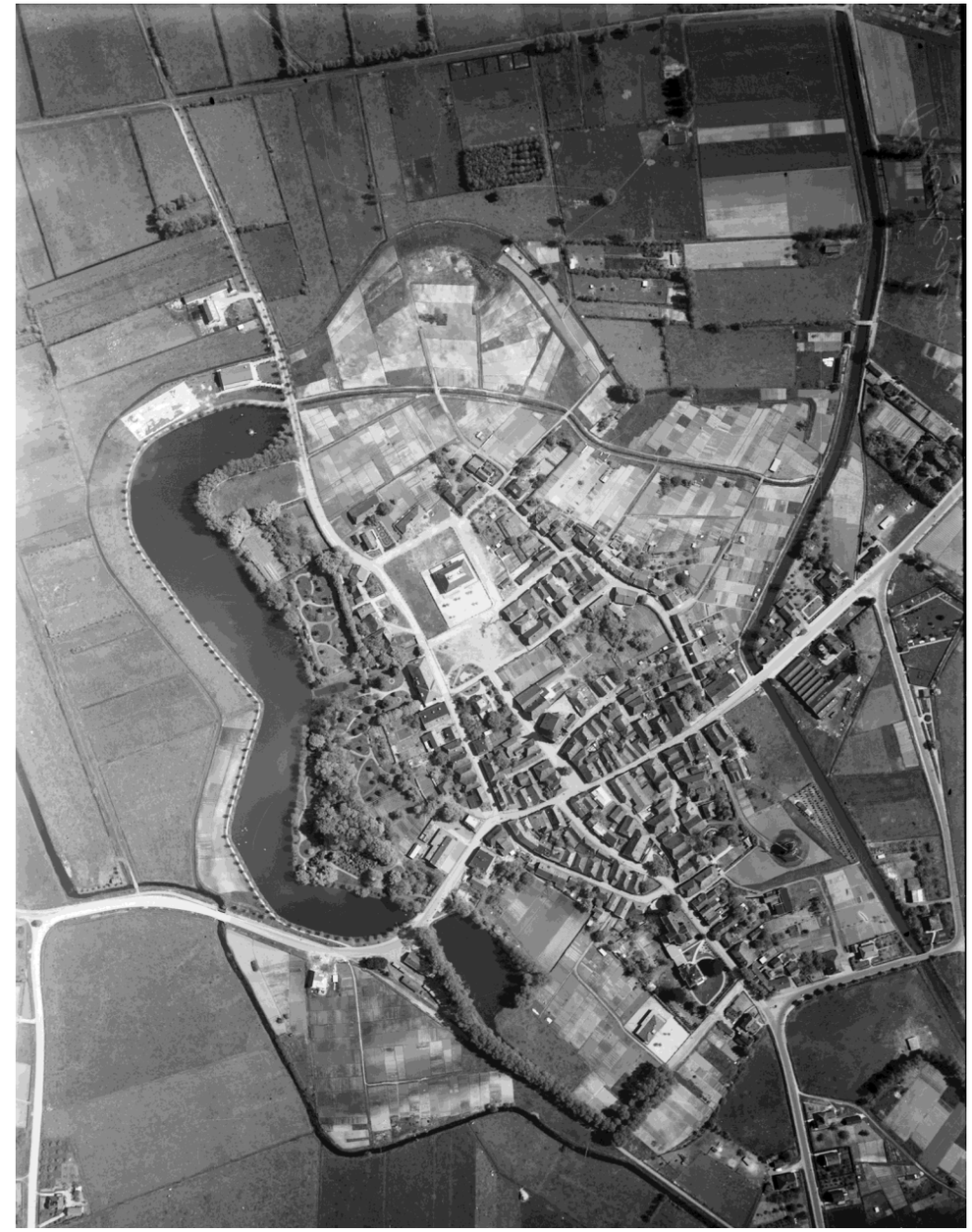
G. Dijkhuizen fecit 2000 © STICHTING WERKGROEP KADASTRALE ATLAS GELDERLAND

G. Dijkhuizen fecit 2000 © STICHTING WERKGROEP KADASTRALE ATLAS GELDERLAND

De reeds in verval verkerende vestingwerken en de omliggende lage gebieden zijn op de kadasterkaarten uit 1828 goed herkenbaar. De omliggende lage gronden, paden en wegen dragen deels nog dezelfde namen. De posities van de twee poorten en ravelijnen zijn duidelijk. Wat de waterhuishouding betreft is te zien, dat de loop van de Slingebeek niet de huidige is. Zij stroomde aan de oostzijde van de Misterpoort, om het ravelijn, richting bolwerk Welgemoed. Maar ook in die dagen was de loop waarschijnlijk al verlegd. De Schaersbeek als naam is niet te traceren. Een lange smalle strook in het noordoosten echter wordt in de bijbehorende leggers van de kadastrale opmeting als no. 56 aangeduid en beschreven als 'water als heide' in eigendom van de burgemeester van Aalten Arnoldus Florentius Roelvink. Het is aannemelijk dat dit deels het tracé is van de later uitgegraven Schaersbeek naar de Koppele, om het voormalige ravelijn[28] heen, richting de stuw waar eens fort Oranje lag.[29] Het is opmerkelijk dat om het noorden en oosten van de vesting een oude beek stroomt, die schijnbaar uitkwam in de Slingebeek.

Deze kadastrale situatie, zowel in als om de stad, hebben wij vergeleken met de huidige situatie. Daartoe is de huidige situatie geprojecteerd op de kadastrale kaarten van 1828.[30] Hierop is te zien dat in het noorden en noordoosten de gedempte grachten en geslechte wallen zijn omgevormd voor kleinschalige tuinbouw. De contouren van de bolwerken Onversaegt en Stoltenborg zijn daar vervaagd. In het zuiden zijn de contouren van bolwerk Ossenkop ook niet meer zichtbaar (omgeving van de voormalige r.k.-kerk, de Schoolstraat en de Tramstraat). De vorm van het oude centrum is nog duidelijk aanwezig: de lijn Kerkstraat, Prinsenstraat, plein 't Zand, Hozenstraat, Ambthuiswal en de omgeving van de Vismarkt achter bolwerk Welgemoed (met molen) aansluitend op de Kerkstraat. De hoofdstraat, Landstraat, scheidt Bredevoort in een noordelijk en

Een luchtfoto van Bredevoort uit de jaren 30 van de vorige eeuw. Foto: Technische Dienst Luchtvaartafdeeling 1930-1940.

[28] Dit ravelijn wordt in Bredevoort 'de Halve Maone' genoemd.
[29] De loop van de Schaersbeek om het ravelijn en vlak langs de Tramstraat is in 1972 gedempt en verderop in de Koppele rechtdoor getrokken richting de stuw.
[30] De huidige situatie geprojecteerd op de kadastrale kaarten uit 1828 is als aparte bijlage bijgevoegd (bijlage D).

zuidelijk deel. Waar zich de twee stadspoorten, de Aalterpoort en de Misterpoort, hebben bevonden is goed te bepalen.[31] Goed zichtbaar is het ravelijn voor de Aalterpoort, dat ook ‘de Halve Maan’[32] genoemd wordt. Het tracé van de Schaersbeek volgt de oude voormalige gracht om het ravelijn.[33]

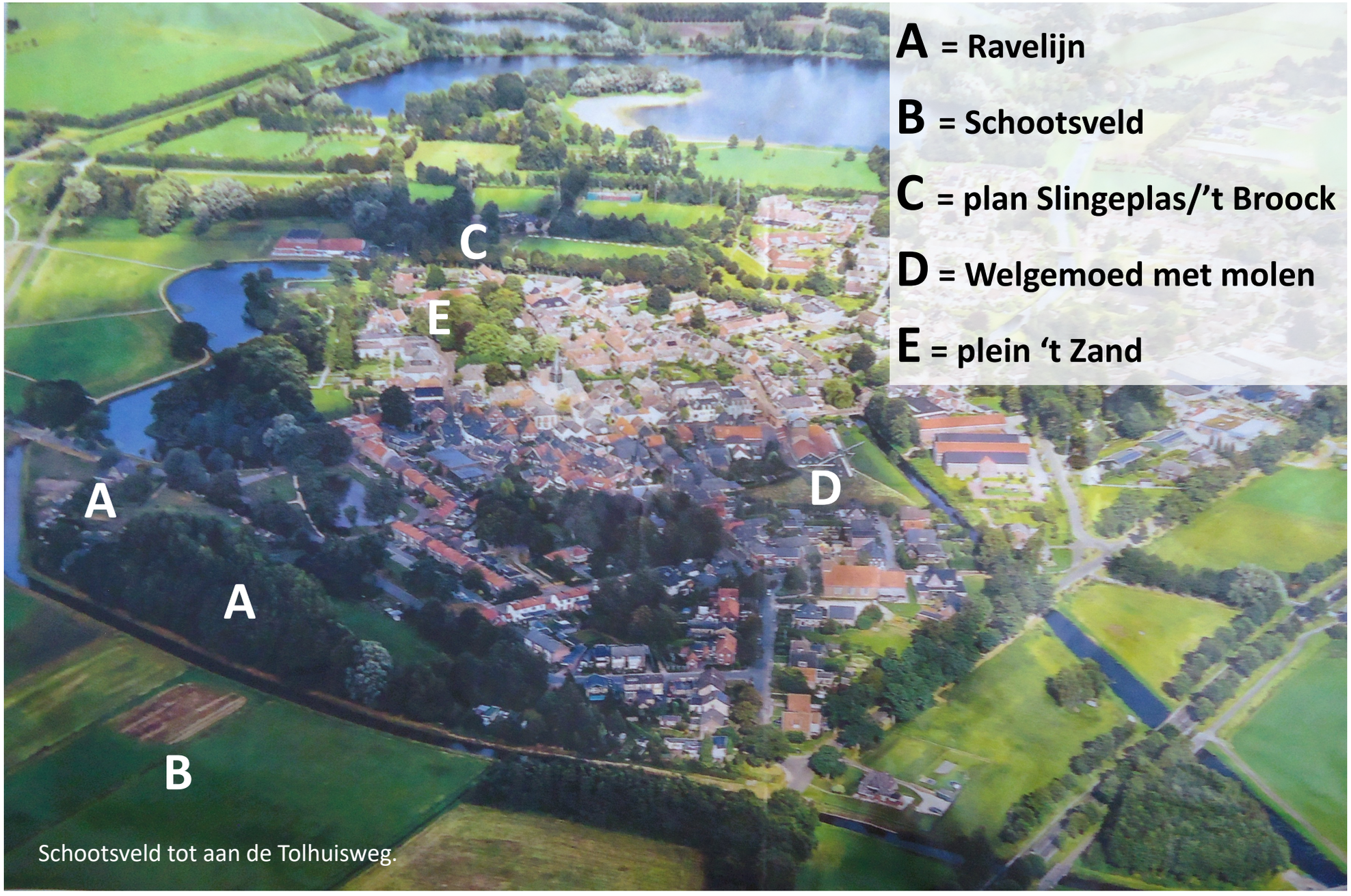
Het lage gebied tussen de stad en de huidige Tolhuisweg, ook genoemd de Koppele, is thans het enige gebied rond Bredevoort dat herinnert aan de doorwaadbare plaats. Samen met ‘de Halve Maone’, is het van grote erfgoedwaarde.

De huidige situatie is een uitdaging om het historisch karakter van Bredevoort te versterken en ook deels de oude natuurwaarden te herstellen. Daarmee wordt recht gedaan aan de tien focuspunten zoals vastgelegd in de Erfgoed nota Oost Achterhoek. De samenstellers daarvan willen immers het erfgoed verankeren. Particuliere initiatieven kunnen inspirerend werken, maar er zijn ook voorbeelden van voorstellen die onvoldoende door de overheid werden opgepakt. Argumenten daarvoor zijn de bekende: andere prioriteiten, wat kost het niet en er is geen budget, verschuiving naar de toekomst. Focuspunt 10 voor het behoud en de ontwikkeling van het erfgoed luidt: de kracht van samenwerken, lokaal en tussen de drie samenwerkende gemeenten. Deze focus achten wij voor de hieronder voorgestelde punten van eminent belang. Wij herhalen: *Een overheid die het belang van erfgoed breed uiteenzet en propageert, zal zich ook daadwerkelijk met ontwikkelingen willen bezig houden.*

[31] Ook hebben de werkzaamheden voor het leggen van kabels ter hoogte van de Aalterpoort in 2022, na dringend advies van Bredevoorts Belang, met archeologische begeleiding plaatsgevonden.
[32] Een Halve Maan in de vestingbouw is een driehoekig eiland in de vestinggracht liggend voor de punt van een Bolwerk of Bastion. Een ravelijn ligt in de gracht tussen twee bolwerken. Hier is dus sprake van een ravelijn.
[33] In het jaar 1972 is de Schaersbeek rechtgetrokken, dwars door het lage gebied omwille van een efficiënte waterafvoer.

Nieuw tracé Schaersbeek, 1972. Foto: Guus Beckers

Schootsveld tot aan de Tolhuisweg.

Op de foto van de vesting op pagina 28 is in letters aangegeven welke onderdelen hersteld of geaccentueerd kunnen worden. Zo mogelijk geven wij daarbij ook aan of er van een plek reeds archeologische gegevens zijn en/of dat er al een ontwerp is gemaakt. Ook kan een voorbeeld van accentuering in andere vestingsteden, met name Groenlo, een richting geven.

8.2 A De Aalterpoort, brug, grachten, ravelijn en volkstuinen

Wat is het probleem dat wij met dit deelproject willen oplossen?

In de huidige situatie is de historie niet meer herkenbaar en beleefbaar: de Aalterpoort, een brug en het ravelijn ‘de Halve Maan’ van vesting Bredevoort.

Wat willen wij?

Wij willen de historische plek en zijn functie in de voormalige vestingwerken ontsluieren, zodat er voor de bewoners en bezoekers een herkenbaar, beleefbaar en historisch verantwoord geheel ontstaat, dat de ambiance van het stadje versterkt.

Concreet

Bureau Parklaan heeft reeds een ontwerp gemaakt van het geheel, van de Aalterpoort t/m het ravelijn. Er is ook archeologisch onderzoek verricht naar die poort en de twee bruggen over de grachten, nl. die vóór de poort en die verderop over de gracht vóór het ravelijn. De oude dam en de duiker tussen de Kleine en Grote Gracht worden verwijderd. Er is een open verbinding waarover een brug.

In samenwerking met ir. H. Kruisselbrink (KW Bouwstudio) te Winterswijk en Meerdink bruggen te Winterswijk is in 2014-2015 een nieuwe burg ontworpen naar het centrum van Groenlo. Deze brug, waar eens de Lievelderpoort was, vormt nu als moderne stadspoort een nieuwe entree van de stad. Historisch verantwoord en beleefbaar met ook ‘s avonds, door de verlichting aan de leuningen, een karakteristieke ambiance.

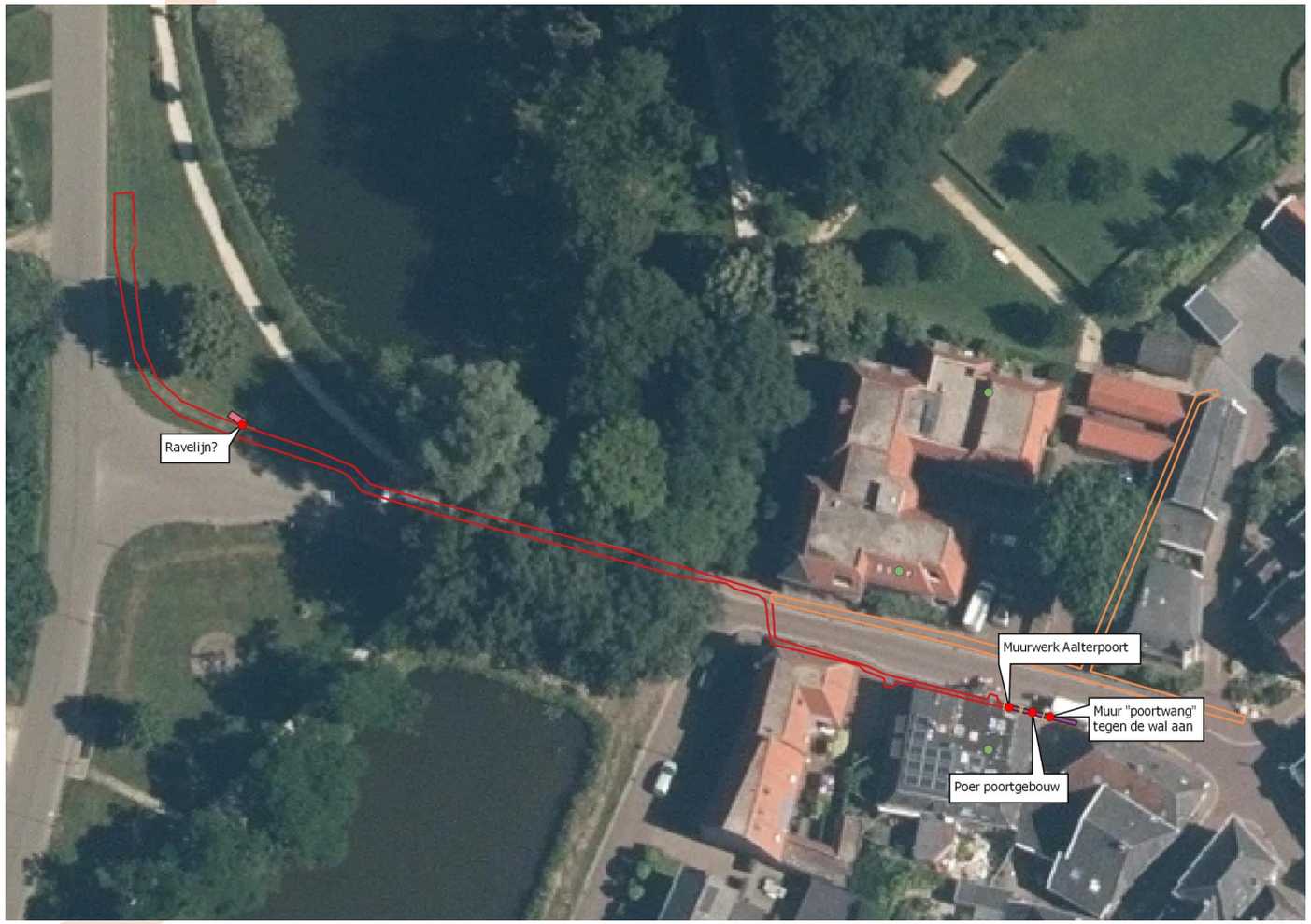
Onderzoek in Bredevoort

In de herfst van 2022 begeleidde regionaal archeoloog Renske de Boer de werkzaamheden van Liander op deze plek aan de Landstraat. Dit op aandringen van Vereniging Bredevoorts Belang. Er is muurwerk aangetroffen.[34] Een deel van de muurfunderingen behoort tot de Aalterpoort. De poort is thans deels gemarkeerd door een muur, met daarbij een, enigszins door weerinvloeden, vervaagd informatiebord. Onder de stoep zitten resten van de fundering van de poort. Er is een grote gemetselde poer gevonden die de zware poort extra moest funderen. En een muur die de weg begrensde tegen de hoge wal. Buiten de gracht is ook een stuk muur aangetroffen, dat tot het ravelijn behoort. Over een tweede brug bereikte men via het ravelijn de oude weg naar Aalten Het is de eerste keer dat hiervan resten zijn aangetroffen.

[34] Bert Stronks: zie plattegrond vondsten, deze tekening kan van belang zijn bij toekomstige ontwikkelingen in de historische kern van Bredevoort, bijlage E.

De verbeelding van de stadspoort naar het ravelijn kan worden versterkt door een brug, zoals die in Groenlo, in de Landstraat aan te brengen. Samen met de monumentale bomen vormt dit een fantastische entree. Het illegaal parkeren kan worden opgelost door een smalle doorgang op de brug en scheiding van de rijbaan en wandelpad door een plantsoenhekje. De twee grachten worden dus open met elkaar verbonden. Ook dient onderzocht te worden hoe een veilige parkeerplaats ingericht kan worden voor de bewoners van het oude en historische centrum van Bredevoort.

Zie ook het Mobiliteitsplan 2025-2040 van de gemeente Aalten, pagina 24.

Het stuk muur behorend tot het ravelijn.

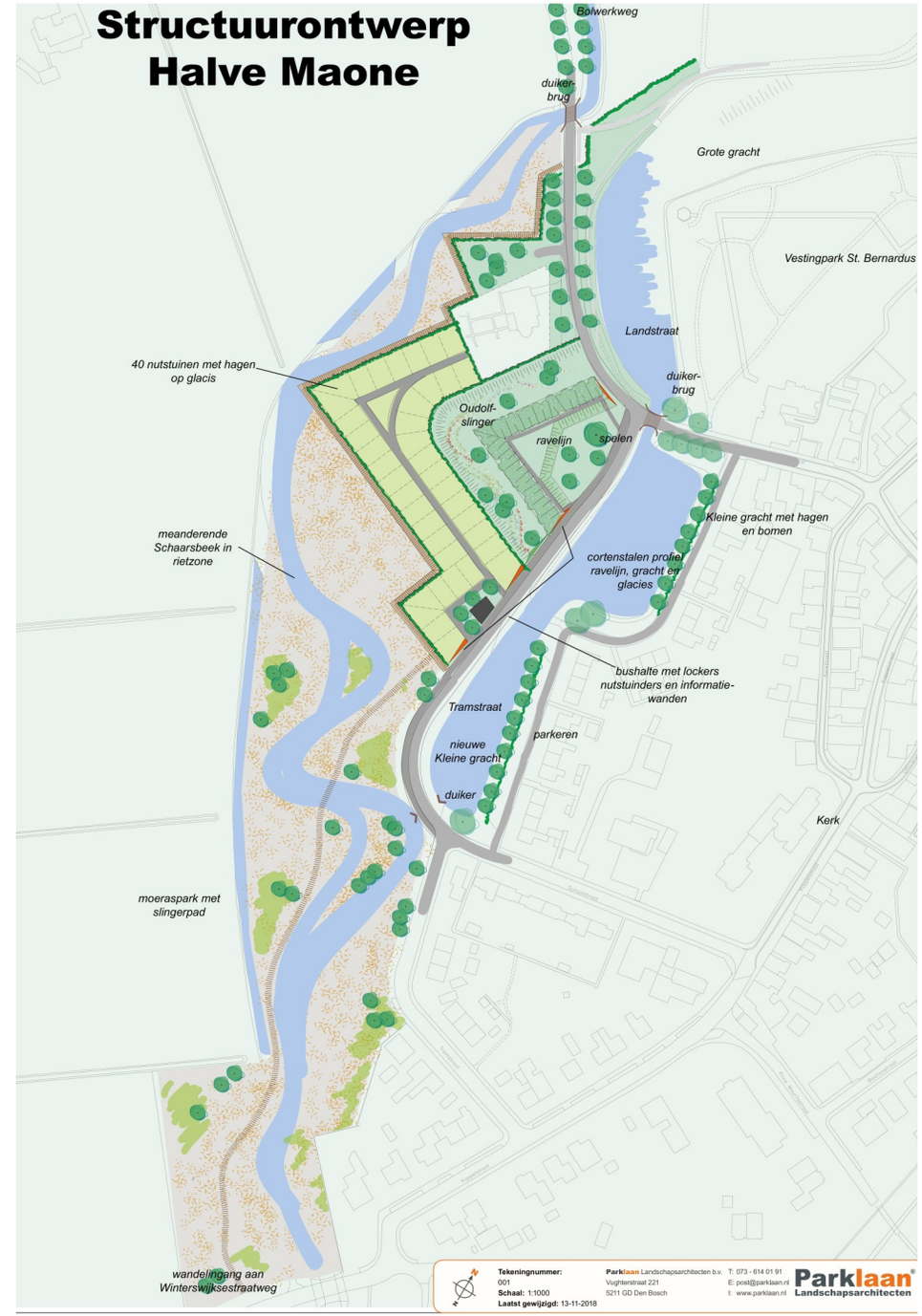
Het ravelijn voor de Aalterpoort.

Ontwerpen van bureau Parklaan, Den Bosch

Ontwerp 1

Onderdelen: Brug tussen de twee grachten en het herstel van het ravelijn (de Halve Maan) en de gracht. De uitloop van het ravelijn voorziet in 40 volkstuinen. Deze uitloop is eigenlijk de glacis[35] in het vestingwerk. Zie hieronder: met een doorsnede en bovenaanzicht.

De Kleine Gracht wordt doorgetrokken, als Nieuwe Grote Gracht t/m het tracé van de Tramstraat. Er is een voorziening voor de tuinliefhebbers, tevens wachtruimte en informatieruimte. Verder: voorzieningen om te parkeren.

[35] Een kunstmatige, naar buiten glooiende helling die aan de buitenzijde van de contrescarp en gedekte weg ligt.

Ontwerp 2

De gereconstrueerde ravelijnsgracht in verbinding met de vergrote gracht, waarover de brug. De doorgaande Tramstraat tot aan de Schoolstraat vervalt. Handhaving van de straten de Kleine Gracht en Tramstraat voorlangs de huizen. De volkstuinen zijn ten zuiden van het ravelijn geprojecteerd.

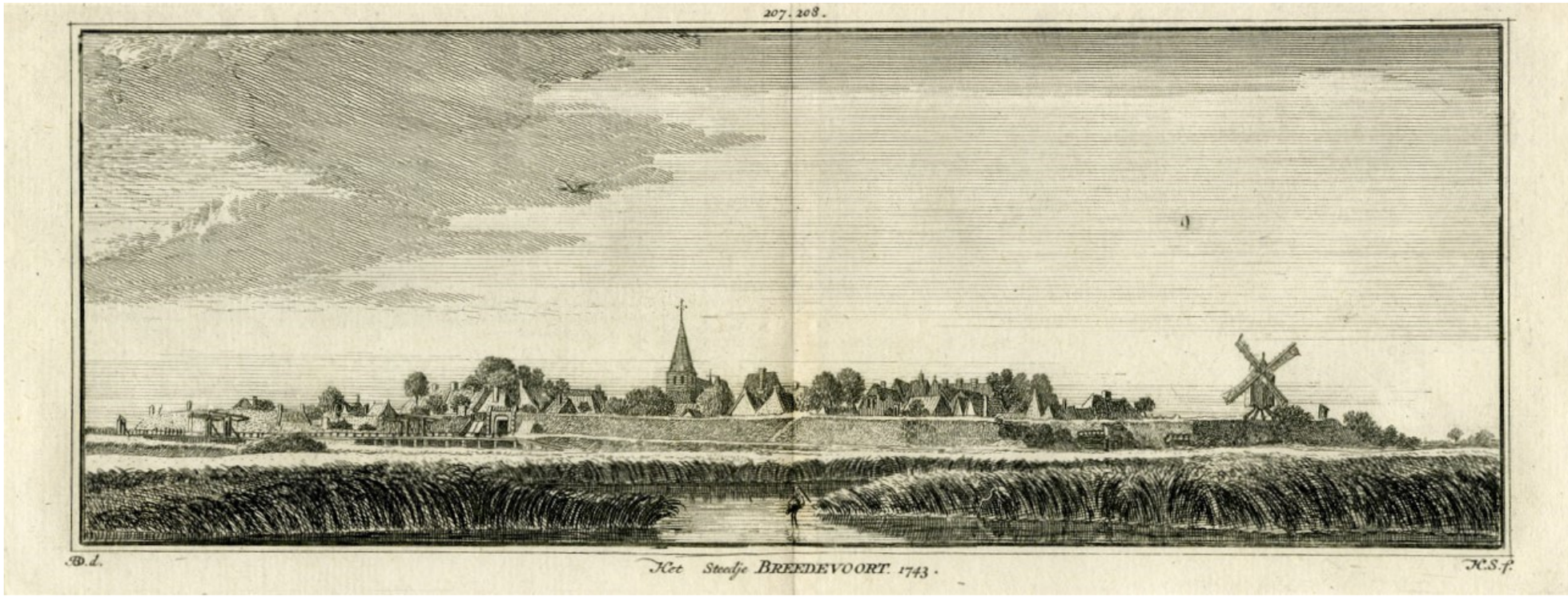
8.3 B Schootsveld ‘de Koppele’

Wat is het probleem, dat wij met dit deelproject willen oplossen?

De oude weg naar Aalten liep via de huidige Bolwerkweg en Tolhuisweg. Het karakteristieke laagveengebied tussen de stad en de genoemde wegen is de Koppele, op sommige oude kaarten ook het Kleine Broek genoemd. In termen van vestingwerken is dit het schootsveld. Jan de Beijer tekende in 1743 het zicht op de vesting vanaf de huidige Tolhuisweg. Op de voorgrond is het oude landschapselement te zien, een deel van de voorde, waaraan Bredevoort zijn naam te danken heeft.[36]

Het is thans het enige, weliswaar ontwaterde, laagveengebied rond Bredevoort waaraan te ervaren is wat het betekende een Brede-Voorde te zijn. Elders rond Bredevoort is dit zichtbare erfgoed van laagte, moerassigheid en water grotendeels verdwenen. De daarin stromende Schaersbeek is in 1972 verlegd ten behoeve van een efficiënte waterafvoer ten bate van het gebruik van de weilanden. Een belangrijk landschappelijk erfgoed is daarmee verdwenen. Wij willen het waterrijke laagland uit erfgoed- en natuuroverweging in goed overleg met de eigenaren weer herstellen.

[36] Namen voor oude landschapselementen zijn in de vergetelheid geraakt. Zoals voorde, graft, made. strubben en beemden. Zie Koos Dijksterhuis en Caspar Janssen in Trouw ‘Duurzaamheid en natuur’; ‘Maak het landschap weer mooi, met veel variërende elementen’; 25 oktober 2025.

Pentekening van Jan de Beijer uit 1743, van ‘Het Steedje BREEDEVOORT’.

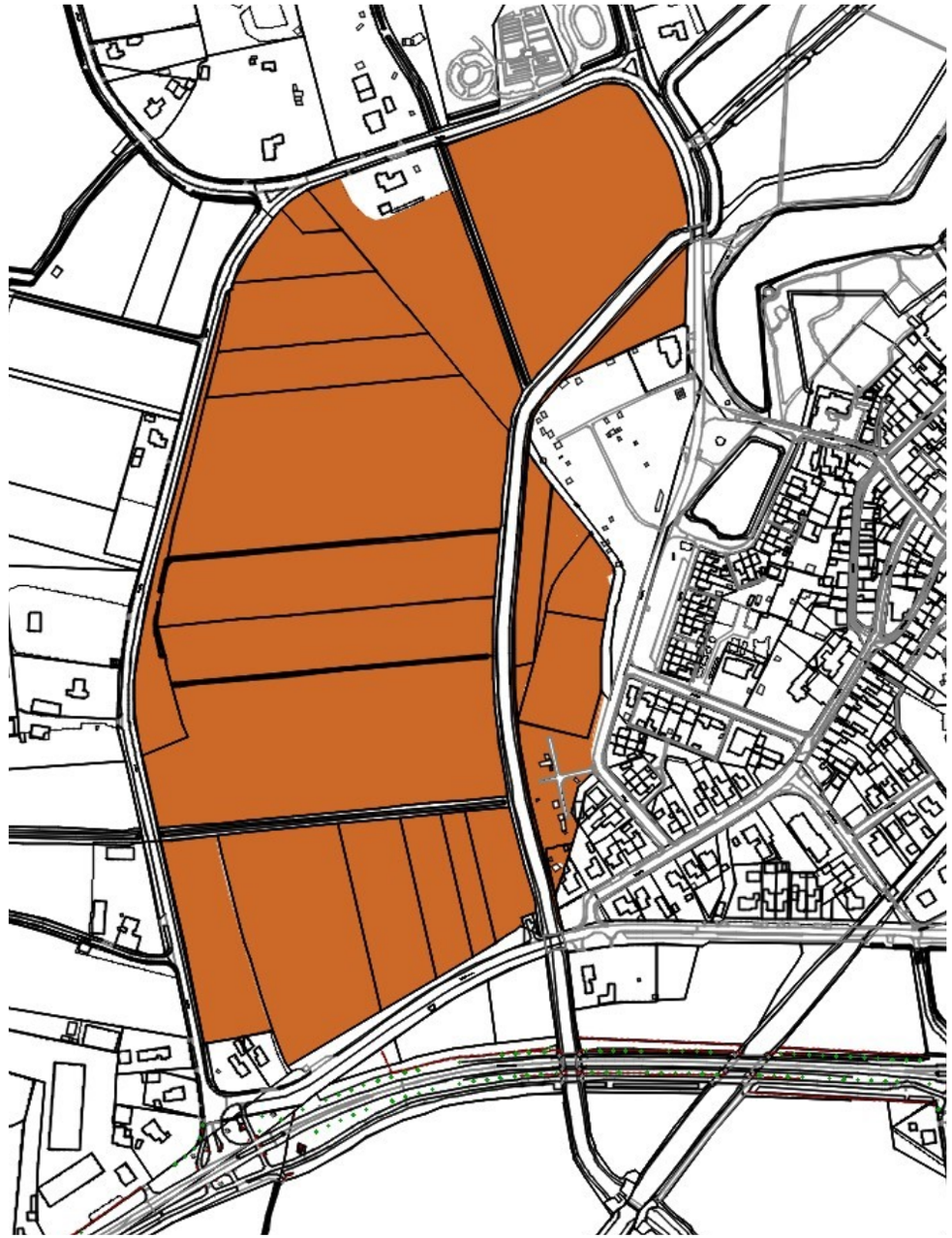

Huidig zicht op de Koppele/het schootsveld vanaf de Tolhuisweg op de plek waar Jan de Beijer tekende.

Wat willen wij?

a. Herstel van het waterrijke laagland uit erfgoed- en natuuroverweging in goed overleg met de eigenaren en daarmee de oorspronkelijke waterhuishouding in een aantrekkelijk gebied voor de flora en fauna.[37] Met daar doorheen een verhoogd slingerend planken voetpad van de Tolhuisweg tot het herstelde ravelijn.

b. Voorts: het zicht op het herstelde ravelijn en de aangebrachte brug realiseren door de overvloedige hoge begroeiing tegen de rand van de vesting, ook die langs de Tolhuisweg (uitgezonderd de bomen), resoluut te verwijderen. Het is in het verleden achteloos en zonder enig besef van erfgoedwaarden geplant of spontaan opgegroeid. Het ontneemt thans volledig het zicht op de vesting.

De huidige verkaveling van het gebied de Koppele/schootsveld.

[37] Richtsnoeren: Notitie van de Provincie Gelderland 'Kader voor leefbare verstedelijking in Gelderland', met thema's droogte, hittestress, wateroverlast, bodemdaling en biodiversiteit maart 2024. Voorts is als leidraad te nemen 'Het biodiversiteitsplan van de gemeente Aalten', 3 juli 2023.

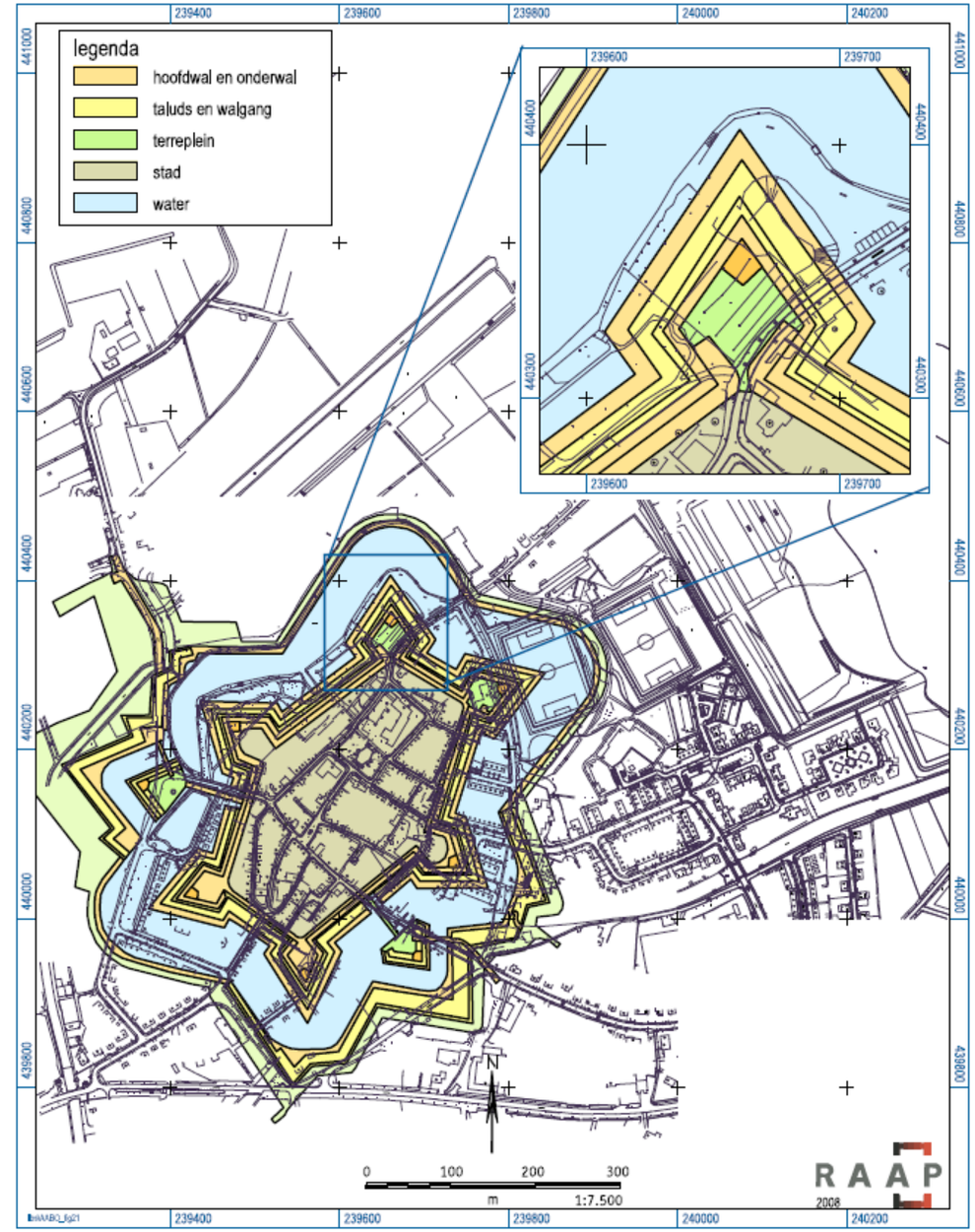
Concreet

De tekening van Jan de Beijer geeft de richting aan. Het schootsveld de Koppele, kadastraal verdeeld in percelen, is 15,38 hectare groot, exclusief de percelen langs de Bolwerkweg, de nummers 543, 544 en 545 en de Schaersbeek. Inclusief deze nummers is het schootsveld 17,13 hectare groot.

Met de historische gegevenheid van het gebied in vergelijking met de situatie thans, dient er een ontwerp en een plan van aanpak samengesteld te worden.

Het resultaat zal zijn:

1. een laagveengebied, waterrijk met een flora die er thuis hoort;
2. een diversiteit qua fauna;
3. het water wordt niet langer efficiënt afgevoerd, maar vastgehouden en zorgt voor een goede grondwaterstand. Het is een belangrijk aandachtsveld in deze kantelende tijden wat betreft het weer en het klimaat in het algemeen;
4. een voetpad, passend bij het karakter door het gebied de Koppele, dat wandelaars in contact brengt met de natuur in een veengebied en hen laat ervaren waarom het stadje ‘Brede-voorde’ heet.

Contouren van de vesting Bredevoort en de grachten in de uitleg na 1606, ingetekend in de huidige situatie. Bron: RAAP-Rapport 1809

8.4 C Plan Slingeplas-'t Broock Bredevoort

Min of meer als vervolg op de 'Gebiedsvisie Slingeplas' door Leisurelands in 2015, maar ook vooral ingegeven door de behoefte aan woningen (voortgekomen uit een initiatief van de samenleving), heeft in eerste instantie camping & vakantiepark De Twee Bruggen, en vervolgens de gemeente Aalten, aan Buro Ontwerp & Omgeving opdracht gegeven om een visie te ontwikkelen aan de noordoostzijde van de Kruittorenstraat. Op 9 oktober 2024 was deze visie gereed met daarin een woningbouwplan, een gedeeltelijk herstel van de stadsgracht met bolwerk Onversaegt, het creëren van een nieuwe sportvoorziening en het bevorderen van de recreatieve functie van de Slingeplas. In het plan is uitdrukkelijk aandacht voor de historie van Bredevoort en hoe woningbouw, klimaatadaptatie en het treffen van voorzieningen voor de waterhuishouding samengaan met erfgoed. Naast een korte historie van de vesting Bredevoort, krijgt de vormgeving van de vestingwerken alle aandacht. Ook met afbeeldingen uit publicaties van de Vereniging Menno van Coehoorn, die de begrippen uit de vestingwerken verduidelijken.

Het plan

De doelstelling in dit plan verwoord en uitgebeeld, sluit aan bij de visie van de Vereniging Bredevoorts Belang. De historische en hedendaagse waarden zijn in balans. Het is een plan dat de leefbaarheid van Bredevoort bevordert en ons erfgoed een plaats geeft. De grote waarde van water, zo nauw verbonden met dat erfgoed, is mede een voorziening in het kader van de klimaatadaptatie.

Toch enkele kanttekeningen. In de visie worden ook rietkragen in de gracht rond bolwerk Onversaegt en bij de vijf vlonderwoningen genoemd. Historisch onderzoek naar vestingwerken is klip en klaar, het onderhoud van de vestingwerken was gericht op strakke taluds.[38] Dat gegeven staat ook haaks op het huidig onderhoud en het maaibeleid van de Grote en Kleine Gracht.

[38] Zie bijlage A: Bert Stronks; Archiefonderzoek naar de vestingwerken en het onderhoud tussen 1603-1756. Nationaal Archief: Archief van de Raad van State en Erfgoed Centrum Achterhoek en Liemers (ECAL): Drost en geërfden van Bredevoort 0098-390. Indicatieve onderdelen daaruit hertaald door Hans de Graaf.

Wat de uitkijktoren op bolwerk Onversaegt betreft kunnen wij kort zijn. De motivatie in de visie dat het een knipoog is naar het oorspronkelijke ruime zicht vanaf een bolwerk, is af te raden. Het ontworpen verkleinde bolwerk dient alleen een bolwerk te zijn, d.w.z. een aardwerk, niet meer dan dat. Een uitkijktoren voor de deur is ook niet fraai voor de bewoners van de vlonderwoningen.

Vereniging Bredevoorts Belang ondersteunt een verdere concrete uitwerking door de gemeente Aalten, waarin het erfgoed van de vesting aan de noordoostzijde van Bredevoort een wezenlijk bestanddeel vormt.

Ontwerp voor het creëren van een nieuwe sportvoorziening bij de Slingeplas en woning bouw op de vrijkomende plek. Ontwerp: Buro Ontwerp & Omgeving

8.5 D Bastion Welgemoed, Gracht en Munsterbrug

Wat is het probleem, dat wij met dit deelproject willen oplossen?

Bolwerk Welgemoed, waarop de imposante molen ‘De Prins van Oranje’ staat, is het enige bolwerk van de voormalige zes bolwerken dat nog redelijk in tact is. Vanaf de Munsterbrug kan men zich voorstellen hoe de gracht daar tot onder Welgemoed aan Bredevoort veiligheid bood, dichtbij de Misterpoort en het daarvoor gelegen ravelijn (thans voor een deel de twee begraafplaatsen aan de Prins Mauritsstraat). Bij de Aalterpoort zijn de versluierde vestingwerken nog ruim aanwezig. Hier aan de oostzijde is de versluiering moeilijk te herkennen. Het probleem is de in het verleden verlegde Slingebeek, voor het efficiënt afvoeren van water in rechte lijn. Voorts dat de Munsterbrug geen brug is van de Misterpoort, noch van het ravelijn. Bovendien, de vormgeving van de Munsterbrug benadrukt beslist niet dat men aan de oostzijde een voormalige vesting binnenkomt.

Wat willen wij?

De voormalige Misterpoort met brug was ongeveer op deze plaats. De huidige Slingebeek is een deel van de gracht geweest, die zich tot onder het bolwerk Welgemoed uitstrekte. Wij willen de brug vervangen door een brug zoals bij de Aalterpoort en het ravelijn is aangegeven. De Slingebeek wordt hier verbreed tot een gracht, tot aan de maalderij en bolwerk Welgemoed. Aan deze oostzijde ontstaat aldus een deel van de vestingwerken met gracht, waarbij de nieuwe brug een bijdrage levert aan het besef van Bredevoorts erfgoed. Een nader uitgewerkt plan vraagt van meet af aan om goed overleg met de eigenaar van het gebied vóór bastion Welgemoed.

Concreet

Nader onderzoek en gesprek over de mogelijkheden op deze plek en een ontwerp zijn nodig. Vereniging Bredevoorts Belang zal hierin het voortouw nemen.

De huidige situatie van bolwerk Welgemoed.

8.6 E Het centrale plein 't Zand

Wat is het probleem, dat wij met dit deelproject willen oplossen?

In hoofdstuk 7 is reeds een aantal kritische noten verwoord. In het plaveisel werden de contouren van de entree van de burcht aangebracht en er kwam een cortenstalen model van de uitleg van de vesting na 1606. Ook was het mogelijk water door de verbeelde grachten te laten lopen. Onderhoud van dit plein is aan de gemeente Aalten. Wij moeten helaas constateren dat, enige jaren na de renovatie, het geheel verloedert. Het plaveisel ziet er rommelig en niet schoon uit. Rond de bomen wringen zich de stenen aan alle kanten. In goed overleg met de horeca, die gebruikt maakt van het plein, kan het stadsplein op de oude grond van het kasteel worden voorzien van een aantrekkelijke ambiance. Aan de gemeente om eens kritisch te kijken naar het centrale plein, het oorspronkelijke plan tot zich te nemen en tot adequate actie over te gaan.

In 2009 is archeologisch onderzoek verricht door het bureau ADC Archeoprojecten. Foto: Thijs Nieuwenhuis

Wat willen wij?

Een aantrekkelijk centraal plein, waarop een klein onderdeel van het voormalige kasteel op het aanwezig fundament weer deels zichtbaar wordt. Een plein dat goed is onderhouden en voorzien van bloemen in het goede seizoen, zoals dat ook in het centrum van Aalten het geval is. De horeca conformeert zich wat meubilair en de plaats ervan betreft aan het historisch karakter van het kasteelplein. In de uitvoering ervan kan worden aangesloten bij de plannen van de zogenaamde Dorpendeal.

Daarbij vraagt het volgende ook de aandacht: de gehele historische kern van Bredevoort behoeft aankleding en onderhoud. Daaronder valt ook de veelheid aan geparkeerde auto's. Deze 'blikvangers' staan op gespannen voet met de historische kern van Bredevoort als rijkserfgoed. Een begin van een oplossing hiervoor kan o.a. zijn om informatie in te winnen bij andere oude stadjes, waarbij men in soortgelijke situaties een weg heeft gevonden. Op pagina 24 van het nieuwe Mobiliteitsplan 2025-2040 van de gemeente Aalten is aangegeven dat er gestreefd wordt naar een autoluw centrum en parkeergelegenheid aan de rand van Bredevoort.

Nader onderzoek naar de resultaten is wenselijk teneinde een goed in het oog springend onderdeel deels te reconstrueren.[39] Voorts: informatievoorziening op de gevel van de Borghman in goed overleg met de eigenaar.

[39] Zie ook een verantwoord overzicht van plein en kasteel op https://www.kasteleninnederland.nl/kasteeldetails.php?id=4516

8.7 F De Kroezenboom

Wat is het probleem, dat wij met dit deelproject willen oplossen?

Een gebied buiten de vesting werd voor de belegeringen van Bredevoort gebruikt. Daarvan is aan de oppervlakte niets meer waarneembaar, terwijl het voor de beleving van een vestingstad een wezenlijke toevoeging is. Op een gekopieerde kaart van de Lalane du Thay uit 1734 is aangegeven dat, in het gebied van de huidige Tolhuisweg (de oude weg naar Aalten), een Kroezeboom stond (pag. 41).

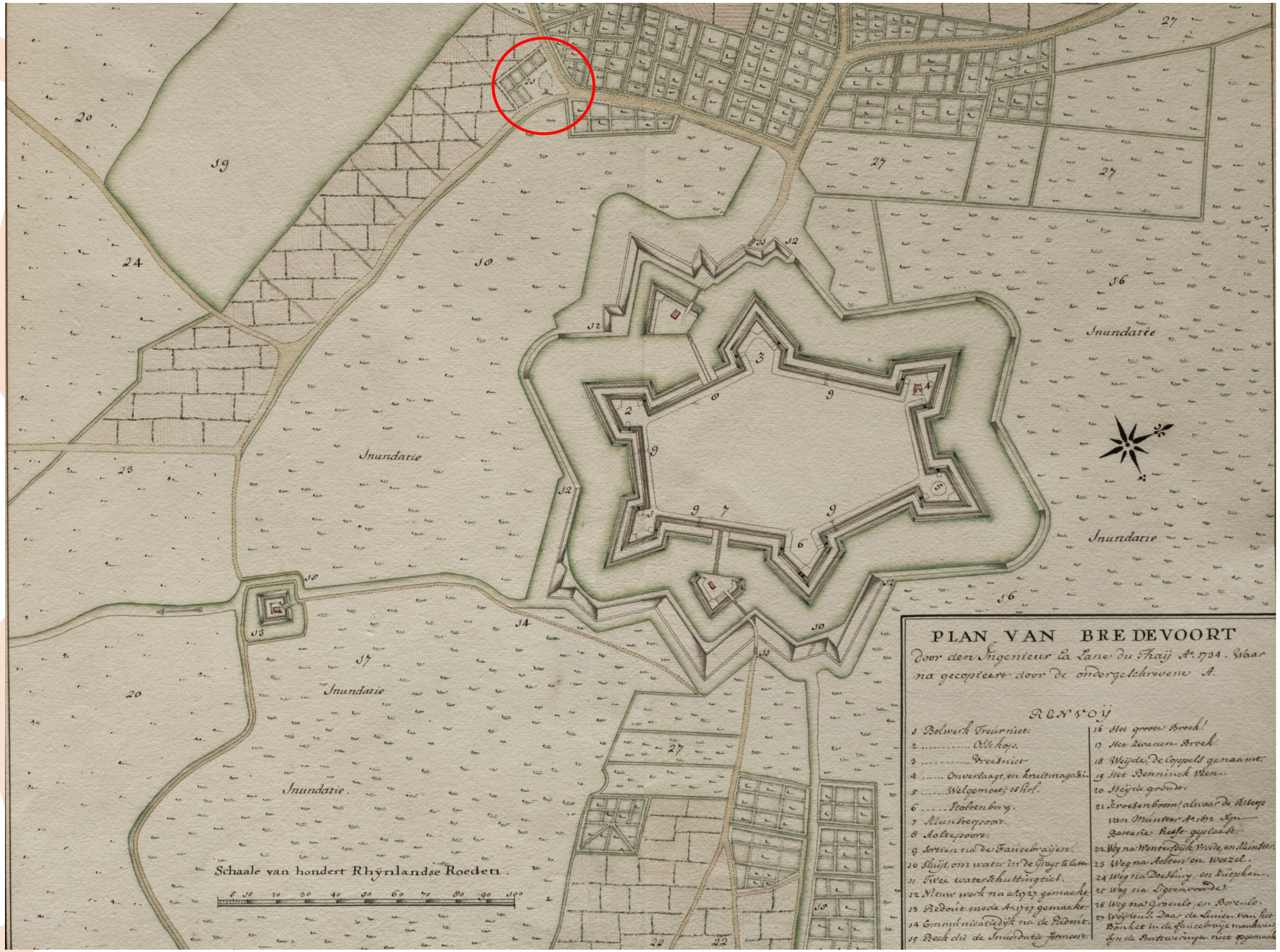
Een Kroezeboom was meestal een eik die een grens of kruispunt aangaf. In het oosten van Nederland werden vaak stenen of bomen gebruikt als markeringspunten op een es. Van daaruit werden de akkers verdeeld. Het bedoelde gebied is een overgangsgebied van esgrond naar de laagte vóór Bredevoort. Op diverse oude kaarten zijn ook dan ook kleine grondstukken getekend. Of deze plek ook als heilige plaats of als plaats voor rechtspraak werd gebruikt, zoals in Twente het geval was, is echter twijfelachtig. Het is echter zeker, dat dit gebied bij de belegering van het stadje werd gebruikt. Troepen nestelden zich hier en kanonnen werden opgesteld. Recent onderzoek heeft aangetoond dat dit gebied een functie vervulde bij de belegeringen van Bredevoort.

Het gebied ten westen van de Tolhuisweg met de contouren zichtbaar door het droge gras. Foto: Google Earth

Archeologie langs de gehele Tolhuisweg. Foto: A. Tenkink

Op de gekopieerde kaart van de Lalane du Thay uit 1734 is aangegeven dat, in het gebied van de huidige Tolhuisweg (de oude weg naar Aalten), een Kroezeboom stond (rode cirkel).

Wat willen wij?

Er zijn langs de Tolhuisweg prachtige vondsten gedaan, die zeer waarschijnlijk te maken hebben met een redoute of schans uit de belegeringstijden van Bredevoort. Wij willen dat door een gedegen archeologisch onderzoek van deze sporen in het landschap de functie duidelijk wordt. Voorts dat daar een rustpunt voor wandelaars en fietsers ingericht wordt, gerelateerd aan dit erfgoed. Men beleeft dan het naderen van een vestingstad en de betekenis van de grond waarop men rust.

8.8 G Silhouetten van historische figuren

Wat is het probleem, dat wij met dit deelproject willen oplossen?

Voor de inwoners van het stadje zelf en ook voor bezoekers ontbreekt het in het straatbeeld aan figuren, die op een laagdrempelige wijze over het leven in de vesting en omgeving vertellen. Met daarin ook een persoonlijk dilemma waarvoor men stond in die turbulente tijden. Zo kan men deze figuren verbinden met de geschiedenis en het erfgoed. Daarbij is het gebruik van digitale middelen van toegevoegde waarde.

Wat willen wij?

In samenwerking met de uitvoerders van de Dorpendeal willen wij 5 of 6 in cortenstaal uitgevoerde silhouetten in en bij Bredevoort plaatsen. Een daarbij aan de personen laagdempelig gerelateerd verhaal, laat de kijker en luisteraar de geschiedenis van Bredevoort beleven.

Wij stellen de volgende figuren voor:

Prins Maurits. De inname van Bredevoort. Het beleg duurde van 1 tot en met 9 oktober 1597. De stad werd twee dagen lang geplunderd en brandde vrijwel geheel af. Het beleg was onderdeel van Maurits' veldtocht in 1597 in zijn offensief tegen de Spanjaarden.

Johan van Vueren, laatste prior van het klooster Nazareth, wonend in Bredevoort, ca. 1600.

Predikant Johannes Verhagen, en de belegering in 1606, tijdens de zgn. Carnavalsomwenteling.

Gertrud van Millendonck, vrouwe van Anholt en haar plicht om de bruggen en andere werken van Bredevoort te onderhouden. Brief aan haar op 7 juli 1603.

Wilhelm van Haersolte, drost van Bredevoort. Bezoek van de inspecteurs van de vestingwerken in 1644. Bij de Kruittorenramp in 1646, waarbij het kasteel Bredevoort ontplofte, kwamen hij, zijn vrouw en acht van hun kinderen om het leven.

Historische figuur uit cortenstaal met QR-code te Groenlo.

9 Tussen droom en daad

De Vereniging Bredevoorts Belang heeft sinds 1876 als doel: ‘Het bevorderen van het welzijn en de welvaart van Bredevoort’. Daarbij hoort ook de zorg voor het erfgoed. Dat toch wel bijzondere erfgoed hoort bij de identiteit van het oude vestingstadje. Ook in het verleden heeft de vereniging zich hiervoor ingezet. Daarbij heeft het partners gezocht en gevonden: de provincie en vooral ook de gemeente Aalten. Wij hebben in deze visienota doelen gesteld, die ambitieus zijn en om de inzet van verschillende partijen vraagt. Ook het vastgestelde draagvlak onder de stadsbewoners is van groot belang. Wij denken dat de door ons voorgestelde ontsluiering van de vestingwerken, waartoe wij ook het centrale plein ’t Zand rekenen, de aantrekkelijkheid verhoogt om in Bredevoort te wonen en een impuls geeft aan het toerisme. In het verleden, zo blijkt uit archiefonderzoek, was er een sterke band tussen de burgers van het stadje, de vestingwerken, het zorgvuldig onderhoud ervan en het regiment waarvan de mannen, soms met een gezin, uit allerlei windstreken kwamen.

Echter: het is gemakkelijker om dat wat er is aan verdwenen vestingwerken, maar in de versluiering te laten. Zand erover. Ook kunnen er allerlei bezwaren geopperd worden. Wat moet het niet kosten? Ach, en wat de waterhuishouding betreft tegen de achtergrond van klimaatadaptatie ……, niet overdrijven.

‘Tussen droom en daad staan wetten in de weg, en praktische bezwaren’, dichtregels van Willem Elsschot (Antwerpen, 7 mei 1882 – aldaar, 31 mei 1960). Woorden die de weerbarstigheid van het leven raken en verkozen tot de mooiste en onvergankelijke zin uit de Nederlandse literatuur. Vereniging Bredevoorts Belang beseft dat er nog diverse stappen moeten worden gezet om de toegevoegde waarde voor Bredevoort te realiseren: het herstel of de accentuering van onderdelen van enkele versluierde vestingwerken. Voor de te volgen stappen voor realisering zal de Vereniging Bredevoorts Belang, in goed overleg met de gemeente Aalten (waaronder de Commissie Omgevingskwaliteit), het initiatief nemen.

10 Samenvatting

De visie op, en de voorgestelde maatregelen voor het herstel en beleefbaar maken van de vestingwerken[40] in Bredevoort richt zich op de versluierde vestingwerken. Daaronder wordt verstaan die onderdelen die in hun grondcontouren van de uitleg na 1606 nog te herkennen zijn, maar die in de loop van de geschiedenis zijn ontmanteld, gedempt of afgebroken. Daarbij wordt in het kader van klimaatadaptatie ook de oude waterhuishouding in het lage gebied rond en in de vesting betrokken. In de visie wordt ingegaan op de geschiedenis van de vestingwerken.

Archiefonderzoek toonde de sterke band aan tussen de burgers van het stadje, de vestingwerken en hun onderhoud en de regimenten, ingekwartierd ter verdediging van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aan de oostzijde. Die relatie betekende ook economische voordelen. Het zijn van een oud vestingstadje behoort tot de identiteit van Bredevoort. Met een ambitieuze aanpak en een actieve betrokkenheid van de gemeenschap en van de overheid wordt gestreefd naar een toekomstbestendig en levendig stadje, waarin het verleden van de vesting nog meer zichtbaar en beleefbaar is. Het herstel van de versluierde vestingwerken wordt benaderd als een kans om het historische karakter van het stadje te versterken, de leefbaarheid te vergroten en het toerisme op een duurzame manier te stimuleren.

Er wordt deels aangesloten bij de reeds in gang gezette ontwikkelingen: Plan Slingeplas-'t Broock, het centrale plein 't Zand en de afbeeldingen van historische figuren. De laatste twee middels de zogenaamde Dorpendeal. Deze voorliggende visie past in verschillende kaders, o.a. in die van de vastgestelde Toekomstvisie Bredevoort 2025–2035, die in samenwerking met de inwoners, de gemeente Aalten en lokale organisaties tot stand is gekomen.

De visie wordt gecommuniceerd met de Radboud Universiteit te Nijmegen. Op onderdelen zal nader onderzoek plaatvinden door studenten van deze universiteit. Ook wordt er samenwerking gezocht met Erfgoed Gelderland, dat musea, historische verenigingen en andere erfgoedorganisaties ondersteunt o.a. bij inspirerende samenwerkingsprojecten.

Bredevoort, 6 december 2025, de feestdag van de H. Nicolaas.

Bestuur Vereniging Bredevoorts Belang

[40] Plattegrond Bert Stronks met aangetroffen vondsten en fundamenten in de kern van Bredevoort, bijlage E.

11 Geraadpleegde publicaties en archieven

- R.C. Bakhuizen van den Brink: Cartons voor de geschiedenis van den Nederlandschen Vrijheidsoorlog, 1891
- H.A. Hauer: Breevoort can ick vergeten niet, 1956
- J.N. Bakhuizen van den Brink en B. Stegeman: Het Ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612, 1933
- J.F.Th. de Beukelaer en anderen: Bredevoort een Heerlijkheid, 1988
- J.E. van der Pluijm: Groenlo in de Tachtigjarige Oorlog, De Achterhoek als strijdtoneel, 2009
- Hans de Graaf; Windesheimers op de heide; Het verdwenen Klooster Nazareth bij Bredevoort en zijn geestelijke en materiële omgeving, 2014
- Rijksarchief en BNF: Digitale registraties van kaarten van vesting Bredevoort
- Rijksarchief: Notulen Raad van State + correspondentie na 1597
- Nassause Domeinraad: 4,5 m archief over Bredevoort in het Rijksarchief
- J.E. van der Pluijm te Groenlo: Archief over de vesting Bredevoort, in kopie bij Vereniging Bredevoorts Belang
- Archief van de vorsten van Salm-Salm in Anholt: periode 1597-1612
- R. Wartena: Archief van Drost en Geërfden van Bredevoort; Erfgoed Centrum Achterhoek en Liemers (ECAL Doetinchem)
- Bert Stronks: Fragmenten uit het Archief van de Raad van State in het Nationaal Archief, inzake de verbalen van de inspecteurs van de vesting Bredevoort tussen 1603 en 1756
- Masterplan: Vereniging Bredevoorts Belang, 2004
- Plan Halve Maone: Bureau Parklaan ’s-Hertogenbosch en Vereniging Bredevoorts Belang, 2018
- Toekomst maak je samen: Vereniging Bredevoorts Belang, 2024
- Erfgoednota Oost Achterhoek: samenwerkende gemeenten Aalten, Oost Gelre en Winterswijk 2025
- Dorpendeal: Vereniging Bredevoorts Belang, 2025
- Gemeente Aalten: Cultuurhistorisch en stedenbouwkundige waardering van de bebouwing en structuren. Bestemmingsplan Bredevoort. Onderzoek i.o.v. de gemeente Aalten door Monumenten Advies Bureau, 2011
- Gemeente Aalten: Het biodiversiteitsplan van de gemeente Aalten, 2023
- Provincie Gelderland: ‘Kader voor leefbare verstedelijking in Gelderland’, met thema’s droogte, hittestress, wateroverlast, bodemdaling en biodiversiteit, 2024
- Provincie Gelderland: Kadernota vernieuwing omgevingsvisie Gelderland, 2025
- Dagblad Trouw: Koos Dijksterhuis en Caspar Janssen; Duurzaamheid en natuur. Maak het landschap weer mooi, met veel variërende elementen, 25 oktober 2025
- Mobiliteitsplan Aalten 2025-2040

12 Bijlagen

A. Bert Stronks; Archiefonderzoek naar de vestingwerken en het onderhoud. Nationaal Archief: Archief van de Raad van State en Erfgoed Centrum Achterhoek en Liemers (ECAL): Drost en geërfden van Bredevoort 0098-390. Indicatieve onderdelen daaruit hertaald door Hans de Graaf.

B. Begrippen/terminologie + tekeningen van vestingwerken.

C. Foto's van de Koppele/schootsveld onder water, 1970 (foto's: familie Beckers)

D. De kadastrale kaarten sectie A1 en A2 en sectie B uit 1828, met daarop geprojecteerd de huidige plattegrond van Bredevoort.

E. Bert Stronks: Plattegrond van de archeologische vondsten.

